

NATUURPUNT VELPE-MENE

ONVERHARDE VELDWEGEN

SLEUTEL TOT LANDSCHAPPELIJKE KWALITEIT

TEKSTBUNDEL SYMPOSIUM

27 APRIL 2003

WILLEBRINGEN

TEN GELEIDE

Koen Abts & Jan Struyf

Waar in het Hageland of Brabants Haspengouw vinden we nog uitgebreide netwerken van onverharde kronkelende veldwegen, van pittoreske kasseiwegen, van onverstoorde holle wegen of van idyllische historische kerkwegeltjes? Waar zijn wegenstructuren nog ecologisch interessante linten en aangename ruimten van verpozing en rust? En waar kan men nog steeds traag maar zeker de verborgen schatten van het landschap ontdekken en word je nog stil van de ontzettende gaafheid van trage wegen en verstilte landschappen? Spijtig genoeg op steeds minder plaatsen. Dicht bij huis verdwenen de landweggetjes en onverharde veldwegen doorheen opeenvolgende ruilverkavelingsgolven bijna volledig uit het Brabantse leemplateau. Men verkavelde wat krom was recht. Maakte van modder beton. En moderniseerde de traagweg in een snelweg. Met de transformatie van de buitenruimte ging niet alleen veel natuur op de schop, verdwenen niet alleen de, gedurende eeuwen, gegroeide historische wegenstructuren en ontsluitingspatronen letterlijk abrupt van de landkaart, maar werd ook de belevingswaarde van het omgevende landschap ernstig aangetast.

Ruilverkavelingen: van volle beton naar twee-strokenwegen?

Ruilverkavelingen zijn een kind van hun tijd. Traag maar zeker passen deze beleidsinstrumenten zich aan nieuwe maatschappelijke vragen en gevoeligheden aan. Waar de eerste generatie ruilverkavelingen zoals Melkwezer nog uitsluitend voorzagen in nieuwe ontsluitingspatronen en drie meter brede wegen in egale standaardbeton, werd in de wat jongere ruilverkavelingen zoals Hoegaarden voorzichtig geëxperimenteerd met andere types verharding: van wegen in ruwe walsbeton, herstelde kasseiwegen, onverharde voet- en fietspadjes tot, last but not least, de twee-strokenwegen bestaande uit twee betonstroken van elk één meter breed met daartussen een grasstrook. In deze cultuuromslag in het beleid speelde Natuurpunt keer op keer een sleutelrol. Binnen de ruilverkaveling Hoegaarden voerde Natuurpunt, toen nog Natuur & Landschap, voor het eerst actie tégen de vernietiging van historische wegenpatronen en vòòr het behoud van onverharde wegen. Na harde onderhandelingen en nooit aflatende acties werden uiteindelijk enkele kilometers twee-strokenwegen uit de brand gesleept. Des te meer teleurgesteld we waren om het beperkt aantal kilometers, des te meer zijn we fier om het landschappelijke resultaat van de twee-strokenwegen en blijven we overtuigd van de twee-strokenweg als redelijk tussenalternatief voor zowel boeren als de vele andere gebruikers van het buitengebied. Groot is dan ook onze verbazing dat bij de recente ruilverkavelingen van Vissenaken en Willebringen de klok bijna volledig lijkt teruggedraaid. Ruilverkaveling Vissenaken staat zowat gelijk aan een algehele betonning van het landschap, terwijl het oorspronkelijke ontwerp van de ruil-

verkaveling Willebringen, na consultatie van de betrokken gemeenten, bijna volledig van tafel werd geveegd. Waar in het eerste ontwerp nog oog was voor natuur en cultuurhistorie en nog plaats was voor onverharde wegen en twee-strokenwegen, vertrekt het aangepaste ontwerp van een tabula rasa waarin alle onverharde wegen verdwijnen en de twee-strokenwegen systematisch vervangen worden door volle betonwegen. Deze rigoureuze en systematische herverkavelingen, samen met het dagelijks gemeentelijk wegenbeleid van asfalteren en bricoleren, zorgt dan ook voor een ingrijpende betonnering en verharding van de nog bestaande landwegen. Beton en asfalt overal.

Het steeds weerkerende verhaal

Herinner u de strijd van de regionale vereniging Natuur en Landschap in de jaren zeventig tegen de aanleg van een grote recreatieve waterplas in de Demervallei, die als gangmaker moest fungeren voor lucratieve villaverkavelingen in de bossen van Averbode. Herinner u onze strijd tegen de reeds aanbestede werken waarmee de rechttrekking en ‘normalisering’ van de meanderende Velpe bezegeld zou worden. Herinner u de harde strijd om het, achteraf nochtans door iedereen bejubelde, holle wegenlandschap van Hoegaarden. Met deze acties stonden we als roependen in de woestijn. We wekten onbegrip, ongenoegen en regelrechte tegenkanting bij de ‘goegemeente’. Gediaboliseerd en gedemoniseerd werden we geportretteerd als de duivel des kwaads. Vandaag is de Demervallei evenwel Europees habitat- en vogelrichtlijngebied. Vandaag moeten we vaststellen dat de toenmalige beleidsplannen vanuit het oogpunt van integraal waterbeheer rampzalige gevolgen zou hebben veroorzaakt. Vandaag kronkelt de Velpe nog steeds als weleer en vertoeven er zowaar ijsvogels en weidebeekjuffers. Vandaag zouden we met een ‘genormaliseerde’ Velpe nog meer problemen van wateroverlast hebben en hadden ongetwijfeld reeds enkele studie bureaus zich verrijkt met de opmaak van nieuwe plannen ter herwaardering, hermeandering en hernaturering van de waterloop. Dat het Hoegaardse landschap vandaag uitgegroeid is tot het mekka van de zachte genietters van het buitengebied en niet tot het zoveelste karakterloze monotone landbouwgebied, is in belangrijke mate te danken aan het bloed, zweet en tranen van zovele actieve Natuurpunters.

Een pleidooi tegen de betonnering van het landschap: overzicht tekstbijdragen

De betreurde trends in de recente ruilverkavelingsvoorstellen zijn voor Natuurpunt Velpe-Mene de belangrijkste reden om de integrale benadering van het landschap als centraal thema van haar jaarprogramma naar voor te schuiven. De onverharde landweg is in dit verhaal verworpen tot het symbool van de door ons gewenste ecologische hoofdstructuur en het landschap van de toekomst. Dit dossier, waarin de onverharde en niet-homogeen verharde wegen en een doordachte ontsluiting van het landschap een sleutelpositie inne-

men, staat voor een toekomstgerichte landschapszorg, waarin duurzame landbouw, duurzame natuur en een herkenbare landschappelijke identiteit samengaan. Daarom organiseren we uitgerekend, in het symbolisch geladen ruilverkavelingsgebied Willebringen, dit symposium over trage en onverharde veldwegen als troef in het behoud van de ecologische kwaliteit en de cultuurhistorische identiteit van het landschap.

In de opgenomen tekstbijdragen trachten geëngageerde vrijwilligers (!) van Natuurpunt Velpe-Mene, elk vanuit een verschillende invalshoek, het standpunt van de vereniging uit te drukken. Ofschoon de immense tijdsdruk is iedereen er toch in geslaagd om een eerste aanzet te geven. Wel blijft het een ‘work in progress’ dat verdere uitwerking en concretisering vraagt in de toekomst, zowel conceptueel als concreet op het terrein. Grofweg zijn er twee delen in de bundel te onderscheiden. In een eerste deel wordt een schets geboden van de ingrijpende sociale transformatie van het buitengebied en wordt een overzicht gepresenteerd van de verschillende ruilverkavelingen in Velpe-Mene. In het tweede deel pogen we als vereniging voor natuur, milieu en landschap een brede en krachtige visie aan te reiken tegen de betonning en vòòr een maximaal behoud van het historische netwerk van onverharde en niet-homogeen verharde landwegen. Hierbij volgen we een meerdimensionale benadering waarbij we de cultuurhistorische identiteit van het landschap beklemtonen; het belang van meervoudig ruimtegebruik in de alledaagse beleidspraktijk onderstrepen en een pleidooi houden om het landschap en het gebruik ervan niet al te veel te versnellen. Daarnaast wordt ook ingegaan op de rol van kleine landschapselementen en onverharde wegen als duurzame investering in waterbeheer en erosiebestrijding alsook op de natuurlijke waarden van het akkerlandschap. Met deze tekstbundel wil Natuurpunt Velpe-Mene een bijdrage leveren aan het maatschappelijke debat over het hedendaagse landschap en haar toekomst. Hopelijk weet het u te prikkelen.

HET LANDSCHAP ALS CULTUURPOLITIEKE RUIMTE

Het natuurlijke landschap is gedurende de laatste helft van de 20ste eeuw veranderd in het tegendeel van wat het altijd is geweest. Van een herinnering aan menselijk onvermogen naar een staaltje van menselijk kunnen, is het landschap een (cultuur) politieke ruimte bij uitstek geworden, in casu voorwerp van maatschappelijke keuzen en discussie over het gewenste en goede (samen)leven. Natuur en landschap zijn hoe langer hoe meer het object en product van planning en behoren tegenwoordig ontegensprekelijk tot onze ordening. Menselijke beslissingen en politieke besluitvorming kunnen het landschap immers maken of kraken. Deze ontwikkeling stelt tegelijk de vraag naar bestuurlijke verantwoordelijkheid, naar politieke aanspreekbaarheid/aansprakelijkheid en naar democratisch overleg met alle actoren steeds pregnanter aan de orde. Daarnaast heeft de politisering en problematisering van natuur en landschap, het landelijke gebied in een verhevigde definitiestrijd oftewel discursieve strijd om de articulatie en interpretatie van de sociale werkelijkheid en de betekenis van het landelijke gebied gewikkeld. Hierbij gaat het niet alleen om de machtsstrijd tussen de verschillende actoren, maar ook en vooral om de definiëring van de lokale samenleving en de politiek zelf alsook van wat nu al dan niet onder gepast of ongepast, goed of slecht, gewenst of ongewenst, natuur(vriendelijk) of natuuronvriendelijk verstaan wordt. Het is een strijd om het frame en de betekenis horizon – waardoor we de werkelijkheid aanschouwen, definiëren, evalueren en, eventueel, veroordelen – die bepaalt wat al dan niet als legitieme aanspraken met betrekking tot landinrichting aanvaard wordt. Tot slot blijkt de mobilisatie door Natuurpunt gedurende de laatste drie decennia niet zonder resultaat te zijn. De vereniging neemt immers een prominente positie in het maatschappelijke debat en de discursieve strijd over het landschap in, iets wat ze in de toekomst zeker en vast zal blijven doen. Natuurpunt Velpe-Mene wenst immers meer dan ooit te blijven wegen op de vormgeving en toekomst van ons Haspengouwse en Hagenlandse landschap, waarbij haar gelaagdheid en natuurlijke waarden vooral de inzet van strijd om een duurzaam landschap zullen blijven.

De rationalisering van het landschap

De huidige samenleving wordt, volgens populaire sociologische tijdsdiagnoses, gekenmerkt door een extreme dynamiek en exponentiële maatschappelijke versnelling. Men heeft het over een historische metamorfose die verregaande invloed heeft op alle facetten van de bestaande sociale structuren alsook het alledaagse leven. Weinig verwonderlijk dat we ook in de buitenruimte, zonder al te veel moeite, de gevolgen van deze versnelling en maatschappelijke veranderingen kunnen aflezen. Ten eerste verzinnebeelden de revolutionaire veranderingen in de landbouw, in de vorm van mechanisatie, specialisatie en het massale gebruik van kunstmest en allerlei bestrijdingsmiddelen, de ingrijpende transformatie van het landschap. Kort samengevat verwijst dit naar een proces van *exploitatie expansie, intensivering, specialisatie en rationalisatie*. De potentieel bewerkbare landbouwoppervlakte is aanzienlijk uitgebreid, terwijl tegelijkertijd ook de landbewerking zelf enorm geïn-

tensiveerd is, met alle negatieve gevolgen van dien voor de *milieukwaliteit*. Plastisch uitgedrukt, de buitenruimte verzuurde, vermostte en verdroogde in sneltempo.

Meer ingrijpend voor het landschap waren evenwel, ten tweede, de rigoureuze ruilverkavelingen en kanaliseringen van waterlopen. Gesterkt door het vooruitgangsoptimisme van de jaren '60 en '70 werden historische kavelpatronen en ongelijkvormige kavelgrenzen losgelaten voor grote regelmatige perceelsblokken; gingen tal van overhoekjes en kleine landschapselementen zoals houtwallen en hagen massaal voor de bijl; verdwenen sommige historische landwegen; kreeg menig onverharde veldweg een betonlaagje; en werden meanderende beken herleid tot louter functionele en (te) snelle waterbergers. Op basis van een eenzijdige economische (landbouw)logica rationaliseerden, normaliseerden en ordenden ingenieurs met schijnbaar vrijblijvende pennentrekken het landschap en werd het buitengebied meer dan ooit omgevormd tot het omzeggens hegemoniale domein van de moderne landbouw. Zonder enig cultuur- en natuurhistorisch besef werd, doorheen een rigide ruimtelijke functiescheiding, een raster van scherpe grenzen op het ongetemde en ongeordende landschap gelegd. Enerzijds werd lustig verkaveld, anderzijds was er een verregaande betonning van de buitenruimte, met een uitbreiding van het (potentiële) autowegennetwerk en toename van snel verkeer als gevolg. Wat overbleef was in vele gevallen niet veel meer dan een *versneld, ééntonig, opgeruimd* en *leeg* landschap van harde lijnen en afgebakende monofunctionele ruimten: een door artificiële grenzen doorsneden en geordend landschap op basis van thematische en ruimtelijke differentiatie. Samen met een faliekant ruimtelijke ordeningsbeleid, of beter de algehele afwezigheid ervan, resulteerden deze processen van *rationalisering, uniformering, vervlakkening, schaalvergroting* en *versnippering* van het landschap, spijtig genoeg, in een onomkeerbare en ingrijpende aantasting van de *structuur* en *samenhang* van het oude cultuurlandschap. Al te weinig leek men te beseffen dat juist deze structuur oftewel de wisselwerking tussen natuur en cultuur de identiteit van ons landschap en onze streek bepalen, dat juist de typische vermenging van functies maakt dat we ons landschappelijke decor (kunnen) koesteren en dat juist het precaire evenwicht van het ecosysteem hierop gestoeld is.

De ecologische en cultuurhistorische verarming van het landschap

Scherp uitgedrukt, veel karaktervol landschap gaat op de schop. Ten eerste is er de *ecologische verarming*. Veel van de natuurlijke verscheidenheid en ecologische rijkdom van het zogenaamde achterhaalde landschap verdwijnt in het rationaliseringsproces. Desondanks is het net deze landschappelijke structuur die de essentie van het (voort)bestaan van het gehele ecosysteem vormt. Het is de ruggengraat van de natuurlijke omgeving. Vogels, planten, insecten, amfibieën of tal van zoogdieren overleven immers niet in omheinde natuurgebiedjes. Het zijn allesbehalve eilandbewoners. Neen, ze hebben nood aan een natuurlijke punten en lijnen zoals monumentale bomen, hagen, modderige onverharde

wegen, kruidenrijke wegbermen, holle wegen, taluds, veedrinkpoelen en structuurrijke waterlopen om zich voort te planten, te migreren en te overleven. Zonder al deze landschappelijke markers en verbindingen raken kwetsbare soorten van het typische haspengouwse cultuurlandschap zoals grauwe gorzen, geelgorzen, veldleeuweriken, hamsters, rugstreeppadden of weidebeekjuffers alleen maar geïsoleerd en in hun voortbestaan bedreigd.

Ten tweede is het vermalen landschap almaar voller, maar aan betekenis steeds leger: minder monumentaal, minder vervuld van memorie en historie. De buitenruimte wordt doorheen het proces van uniformering van haar historische gelaagdheid en geschiedenis ontnomen en herleid tot een *non-place*. Dit laatste betekent dat het landschap op vele tekenafels en planconcepten nog te veel als een anonieme, transparante, geschiedloze ruimte zonder geheugen gezien wordt, waarbij de herinrichting louter op beweeglijkheid, functionaliteit, vooruitgang en snelheid gericht is en vele historische sporen als ijkpunten voor de herinnering uit het landschap verdwijnen. Het resultaat is dan ook menigmaal een van haar omgeving losgeslagen landschap afgestemd op snelle passage en tijdelijkheid eerder dan verblijf. Kortom, een *plaatsloze en betekenisloze tussenruimte* of transitzone, waar de laatste historische sporen van karakteristieke structuurkenmerken zoals kasseiwegen, holle wegen en kronkelende/trage landwegen, als ijkpunten voor de herinnering, uit het landschap verdwijnen en waarin elke relatie met de omgeving vervluchtigt en vervlakt.

De politisering van het landschap

Deze evolutie van de aantasting van de natuurlijke rijkdom en het cultuurhistorische reliëf van het landschap geeft ook de *veranderende relatie tussen mens en landschap* aan. Steeds meer blijkt dat het landschap er niet zomaar en zondermeer ligt, maar een resultante vormt van menselijke en politieke beslissingen. Nog nooit was de greep op natuur en de beheersbaarheid van het landschap, als gevolg van de modernisering, zo groot als de dag van vandaag. Vanaf de jaren '60 zijn we daadwerkelijk in staat gebleken om de 'natuur' te verwoesten. Waar vroeger de natuur een staaltje van menselijk onvermogen was, waar het gekoesterde veelkleurige kleinschalige landschap een toevallig en onbedoeld bijproduct was van een weinig efficiënte, zwoegende en ploeterende boer verwordt natuur en landschap heden ten dage vooral tot een resultante van politieke besluitvorming, beleidsplanning en menselijk ingrijpen. Waar eerst de natuurelementen zoals water, wind en bodem vooral het cultuurlandschap stempelde, bepalen nu vooral cultuurpolitiek en duizenden mensenhanden het landschapsbeeld. De min of meer spontaan gegroeide verstrengeling van natuur en cultuur ruimt plaats voor bewuste landinrichting en geopolitiek. Daar het natuurlijke landschap in korte tijd veranderd is in het tegendeel van wat het altijd geweest is, van een herinnering aan menselijk onvermogen in een staaltje van menselijk kunnen, is het landschap een *(cultuur)politieke ruimte* bij uitstek geworden, in casu voorwerp van maat-

schappelijke keuzen en discussie over het gewenste en goede (samen)leven. Natuur en landschap zijn object en product van planning en behoren tegenwoordig ontegensprekelijk tot *onze* ordening en maakbare samenleving. Menselijke beslissingen en politieke besluitvorming kunnen het landschap maken of ... kraken.

De bewuste vormgeving, hervorming en bescherming van landschappelijke structuren stelt om die reden de vraag naar bestuurlijke verantwoordelijkheid, naar politieke aanspreekbaarheid/aansprakelijkheid en naar democratisch overleg met alle actoren dan ook steeds pregnanter aan de orde. *Bestuurlijke verantwoordelijkheid* slaat vooral op behoorlijk bestuur. Van beleidsverantwoordelijken verwachten we een facilitatie van het maatschappelijke overleg en de discussie; het aanbrengen van adequaat feitenmateriaal, juiste gegevens en correcte weergave van wettelijke regelingen; en planvorming op basis van degelijke terreinkennis. Uit de praktijk blijkt immers dat onvoldoende kennis en informatie, laat staan onjuiste informatie, het debat alleen maar nodeloos polariseert en fixeert. Met *politieke aanspreekbaarheid/aansprakelijkheid* verwijzen we naar een (noodzakelijke) politieke discussie op basis van onderbouwde argumentatie in plaats van een retoriek van holle frasen, van eenvoud en van kortzichtigheid. Van politici vragen we een doordachte afweging van belangen gericht op de toekomst-op-lange-termijn en in functie van het algemene belang, waarbij men eventueel het voorzorgsprincipe hanteert in gevallen van onzekerheid en onwetendheid. Tot slot pleiten we voor een *democratisch overleg* met alle actoren omtrent het buitengebied. Aangezien het landelijke gebied niet toebehoort aan één maatschappelijke groep, kan het bijgevolg ook niet dat de boerenstand nog steeds de enige exclusieve vertegenwoordiger is in de officiële politieke besluitvormingsorganen die beslissen over de verkaveling en herinrichting van het buitengebied. Het beleidsinstrument van ruilverkavelingen is passé: het leidt aan een democratisch tekort en is zowel op gebied van doelstellingen, besluitvormingsstructuren en overlegvormen geenszins aangepast aan de wensen en noden van deze tijd. Net zoals het landschap steeds weer veranderd, zo dienen ook de ideeën en wettelijke regelingen omtrent ruimtelijke inrichting grondig herdacht en herwerkt te worden. De huidige wettelijke basis is allesbehalve aangepast om de toekomst van het landschap veilig te stellen. De invulling van landinrichting hangt heden ten dage te veel af van nieuwlichters in het beleid, van goodwill van planvormers en van de slagkracht van lokale (natuur)bewegingen. Dergelijke toestand van achterkamerpolitiek en bricolage is in een *rechtstaat* als de onze onaanvaardbaar. Liever een, aan de huidige tijden, aangepast wettelijk beleidsinstrumentarium dat tenminste voor eenieder rechtszekerheid biedt dan afhankelijk te moeten zijn van de persoonlijke goodwill, appreciatie van beleidsmakers of de kracht van lokale verzetsidentiteiten.

De mobilisatie van natuur en landschap

Voorgaande roep klinkt al meer dan drie decennia. Van begin jaren '70 woeden er al hevige discussies over landschapsinrichting en manifesteerden zich tal van lokale actiegroepen

en natuurbewegingen. Het was met dat doel dat, in 1971, de voorouder van *Natuurpunt Oost-Brabant* werd opgericht met de veelzeggende naam: Natuur & Landschap. Met volle overtuiging en talrijke acties mobiliseerde de beweging velen sympathisanten en sensibiliseerde ze het brede publiek om oog te hebben voor de waarde van natuur en de toekomst van het landschap. Er werden acties gevoerd tegen de aanleg van nieuwe wegen, tegen de algehele betonning van het buitengebied, tegen de kanalisering van waterlopen en tegen onoordeelkundige bouwprojecten. Met een niet aflatende inzet werden overheden, waterbeheerders en (ruil)verkavelaars verstoord in hun eenzijdige logica's. Belangrijker dan deze particuliere acties van kleine en grote successen en mislukkingen is evenwel de *cultuuromslag* die de natuurbeweging in het landelijke gebied teweeg heeft gebracht. Door steeds weer opnieuw de overheid en de publieke opinie aan te moedigen om rekening te houden met het 'andere', met groene snippers en cultuurhistorische markers of met de gaafheid, gelaagdheid, veelkleurigheid en belevingswaarde van het landschap, *politiseerde* de natuurbeweging, meer dan wie ook, het *denken over natuur en landschap*. Het onland kreeg opeens waarde en een stem. Het voorheen vanzelfsprekende landschap is, gedurende de drie laatste decennia, tot voorwerp van maatschappelijke discussie gemaakt: organisaties zoals Natuur & Landschap of Natuurpunt definiëren het buitengebied als een politieke strijdruimte; plaatsen milieu en natuur op de beleidsagenda; en stellen de ééndimensionale logica van ruilverkavelingen alsook het buitengebied als hegemoniale landbouwruimte ter discussie. Ze conflicteert oude plannen met nieuwe ideeën, waarbij een plaats voor natuur, milieu, landschap en cultuurhistorie in de planvorming wordt opgeëist.

Een eerste strijdpunt is *inspraak* en *lokaal draagvlak*, waarbij mondige burgers hun stem verheffen om bij de ontwikkeling van hun eigen leefomgeving betrokken te worden en het 'natuurlijke' primaat van de landbouw in het buitengebied contesteren. Een tweede strijdpunt is het afzweren van de sectorale, verkokerde benadering van de buitenruimte en roep om een *behoedzame en integrale landinrichting*, met meer respect voor natuurlijke waarden in het landschap en meer ruimte voor andere functies waarin het behoud van het meergelaagde landschappelijk weefsel en functiemenging beklemtoond worden. Een derde strijdpunt draait om de belevingswaarde, cultuurhistorische waarden, identiteit en *lieux de mémoire* van het buitengebied. Men vraagt om het buitengebied niet louter als een van tijd en ruimte ontkoppelde en zondermeer inruilbare *space*/tussenruimte te zien, maar als een gedurende vele generaties gevormde en waardevolle *place*/plek die iets te vertellen heeft over het verleden en daarom enig respect verdient. Men houdt een warm pleidooi voor een levendig meervoudig cultuurlandschap als plaats van verwondering, bewondering en reflectie, zonder evenwel te vervallen in platvloerse kunstmatige en inwisselbare thema-omgevingen.

De maatschappelijke strijd liet evenwel ook de natuurbeweging zelf niet onbesuisd. Binnen Natuurpunt kan de evolutie van het denken over natuur en landschap best beschreven worden als de overgang van een *behoudsdenken* in een *ontwikkelingsdenken*. In den be-

ginne beperkte het interpretatiekader zich tot een gerichtheid op het verleden en was het denken nogal defensief en passief. De doelstelling was immers het behouden en beschermen van natuur. Krampachtig hield men vast aan de puntsgewijze instandhouding, doorheen het aankopen van veelal kleine (natuur)gebiedjes, van het mooie oude landschap van vroeger. Het *fragment* of *eiland* van het natuurgebied was het kernpunt van dit behoudsdenken. Vanaf de tweede helft van de jaren '80 ging men zich evenwel actiever en offensiever opstellen. Het opkopen en beschermen van natuurgebieden bleek immers onvoldoende om de ecologische waarden van de buitenruimte veilig te stellen. Om de natuurlijke toekomst van het landelijke gebied te garanderen was er vooral nood aan integrale en duurzame ontwikkeling. In dit toekomstgerichte frame werd stilstaan gelijkgesteld aan achteruitgaan. Niet natuurfragmenten, maar *natuurlijke structuren* of *ecologische netwerken* werden het kernpunt van dit ontwikkelingsdenken. De boodschap is dat natuur en landschap niet langer een toevallig bijproduct zijn, maar een eigen finaliteit hebben en daarom ook als voorname gebruiker van het landelijke gebied in de toekomstbeelden van landinrichting moeten worden gehonoreerd en opgewaardeerd. Met dit ontwikkelingsdenken ageert de natuurbeweging tegelijkertijd tegen enerzijds geënceneerde en gemusealiseerde droomlandschappen van consumptie, vermaak en plezier en anderzijds tegen een misplaatste nostalgie naar het waanbeeld van vroeger dat er veel te romantisch en idyllisch uitziet.

Het discursief-politieke strijdperk van het landelijke gebied

De politisering en problematisering van natuur en landschap heeft het landelijke gebied dan ook in een verhevigde *definiëstrijd* oftewel *discursieve strijd* om de articulatie en interpretatie van de sociale werkelijkheid en de betekenis van het landelijke gebied gewikkeld. Hierbij gaat het niet alleen om de machtsstrijd tussen de verschillende actoren, zoals boerenstand, toerisme, (ingeweken) dorpsbewoners, natuurbeschermers of recreanten, maar ook en vooral om de definiëring van de lokale samenleving en de politiek zèlf alsook van wat nu al dan niet onder gepast of ongepast, goed of slecht, gewenst of ongewenst, natuur(vriendelijk) of natuuronvriendelijk verstaan wordt. Deze strijd om het frame en de betekenishorizon, waardoor we de werkelijkheid aanschouwen, definiëren, evalueren en, eventueel, veroordelen, bepaalt immers wat al dan niet als legitieme aanspraken met betrekking tot landinrichting aanvaard wordt. Samenvattend kan gezegd worden dat, gedurende de laatste decennia, het *definiëmonopolie* of *hegemonie* van de boerenstand op het buitengebied doorbroken is. Het landelijke gebied staat niet langer zonder meer gelijk aan landbouwgebied of aan een productieruimte, waar de landbouwgemeenschap naar eigen inzichten kan doen en laten wat het wil. Steeds meer wordt ze geconfronteerd met aanspraken van andere actoren op het landelijke gebied en hoe langer hoe meer dient ze zich te verantwoorden voor haar handelingswijze en productiemethoden tegenover consumenten, buurtbewoners of natuurbeschermers. Kortom, de boer kan zich niet langer voor-

doen als de exclusieve en vanzelfsprekende rentmeester van het landschap en het landelijke gebied is niet langer een *machtslandschap*, wat verwijst naar een bezette ruimte die onderhevig is aan hegemoniale dominantie, die exclusief bezit is van specifieke belangen en die deze macht ook in haar eenzijdige, dikwijls opzichtige, vormgeving uitstraalt. Meer dan ooit wordt duidelijk dat landschap een gedeelde ruimte en een maatschappelijk project is.

Dit verklaart tegelijkertijd ook de hevige defensieve reacties van de boerengemeenschap en hun georkestreerde *polarisatie* van wij tegenover zij, waarbij de ‘goede’ boeren zichzelf tegenover ‘duivelse’ natuurfreaks plaatsen en de sociale werkelijkheid tot een makkelijk hanteerbare, doch sociologisch gezien al te simplistische, oppositie wordt gereduceerd. Het is immers de boerenstand die aan de lijve ondervindt dat de lokale ongelijke *machtsbalans*, waarin ze steeds een (superieure) status en respectabiliteit konden beogen, schoorvoetend aan het schuiven is gegaan. De boerenstand verliest langzaam de lokale macht, de sleutelposities en de greep op de (definitie en invulling van de) eigen landelijke ruimte. Hun voorheen vanzelfsprekende controle en machtsmonopolie over het buitengebied wordt immers geproblematiseerd en gecontesteerd. Hoewel de economische schaalvergroting, liberalisering van de landbouwhandel, de uitbreiding naar Oost-Europa een veel ingrijpendere en structurele invloed hebben op de toenemende concurrentie op de landbouwmarkten, op de ratrace waarin ze verwickeld zijn, op hun sociaal-economische positie en de toekomstzekerheid van de boerenstand, is het vooral deze aantasting van het definitie-monopolie op de laatste ankerplaats – de eigen landelijke omgeving waarin men dagelijks boert – de druppel die de emmer doet overlopen.

Aangezien de natuurbeweging, in tegenstelling tot allerhande abstracte politieke en economische structuren, nog enigszins vatbaar en concreet is in de vorm van lokale actievoerders, blijkt ze het ultieme projectie-object van de landbouwstand om al haar frustraties op af te wentelen en af te reageren. Om deze sociaal-psychologisch begrijpbare, doch rationeel des te onbegrijpelijke, reden verschijnt de natuurbeweging dan ook als de *ultieme incarnatie van het kwaad*. Desondanks vrezen we dat een al te eenvoudige wij/zij distinctie niet al te veel zoden aan de dijk zet, dat dergelijke polarisatie al te veel opgeblazen wordt en misbruikt wordt in een louter *symbolische politiek*, waarbij complexe problemen die om ingrijpende en structurele ingrepen vragen tot machoachtige slogantaal en simplistische non-oplossingen herleid worden. Hierbij wordt de opgeblazen wij/zij tegenstelling van boeren versus natuurjongens veelal door politieke partijen ingezet als een handig en populistisch instrument om geen of slechts oppervlakkige beslissingen te moeten nemen en een maatschappelijke discussie omtrent een rechtvaardige landbouwpolitiek, omtrent het gewenste landelijke gebied en omtrent een duurzame landbouw en natuur van de toekomst niet te moeten voeren. De landbouw-natuur polarisatie lijkt hierom vooral een *symbooldossier* te zijn dat tal van andere, veel nijpender en vooral sociaal-economische en sociaal-culturele, dossiers en problemen dient te maskeren. Dat dergelijke symbolenstrijd wel veel

energie kost, maar weinig resultaten oplevert die beide partijen echt vooruit helpen, hoeft geen betoog. Het is dan ook noodzaak om het maatschappelijke debat over natuur en landschap in het landelijke gebied tot haar juiste proportie terug te brengen en op basis van harde, doch constructieve, onderhandelingen met onderbouwde argumenten te voeren, voorbij de gespierde taal en sloganeske non-oplossingen. Het publieke debat heeft meer baat bij een debat gericht op inhoud, diepgang en reflectie die de spanningen en sociale dilemma's erkent en op constructieve wijze tracht op te lossen, dan de simplistische demagogie gestoeld op primaire emoties en onwerkbare slogans.

Het maatschappelijke project van Natuurpunt Velpe-Mene

Voor Natuurpunt is de bescherming van het landschap geen bedreiging maar een kans voor een attractieve en duurzame streek waar het goed is om wonen, te leven en te genieten. Een mogelijkheid en kans om te komen tot een aangename leefomgeving voor de ganse bevolking. Een kans voor duurzame landbouw, voor beleving en voor vormen van recreatief medegebruik. Een kans voor een tweede thuis waar men boert, leeft, fietst, wandelt, natuur beleeft, jagt, paardrijdt – kortom de zoveel dingen die het leven aangenaam en zinvol maken. Reden genoeg voor Natuurpunt om, samen met u, onze verantwoordelijkheid op te nemen voor het bestaande landschap met haar historische kenmerken, voor het behoud van bestaande natuur en voor meer ruimte voor de *kleine* en *grote* natuur van de toekomst. Ruimte voor (restanten van) *kleine* natuur en landschapsstructurende elementen zoals onverharde veldwegen, landwegen, holle wegen, poelen, hagen, bermen, bomenrijen, akkerranden, overhoeken en kronkelende waterlopen. Ruimte voor *grote*, nieuwe en wilde natuur- en bosgebieden in de valleien, flanken en de meer marginale gronden in het agrarische gebied, waar wilde plantengemeenschappen zoals moerasvegetaties, heide, ruigtevegetatie, rietzomen en bloemrijke hooilanden zich kunnen ontwikkelen. Ruimte voor een landschap van de toekomst gebaseerd op een goede en verantwoordelijke ruimtelijke ordening die verdergaande versnippering tegengaat en uitzwermende bebouwing indamt. Ruimte voor een beleid dat zich niet zomaar achter de kar van een kortzichtige betonning van het landschap schaaft, dat talrijke kleinschalige landschapselementen opwaardeert, dat het rechttrekken van waterlopen afzweert, dat de ontwatering van valleigebieden ontmoedigt, dat een krachtdadige aanpak vóór een betere milieukwaliteit en tégen verdroging, vermesting en verzuring nastreeft, dat mee zoekt naar oplossingen voor natuurvriendelijke landbouw op basis van een minimaal gebruik van pesticiden, herbiciden en andere milieugevaarlijke stoffen. Kortom, ruimte voor een behoud en versterking van de kwaliteit van ons landschap en natuur.

Dit is het project waar Natuurpunt Velpe-Mene zich achterzet en dat bovenal ruimte laat voor mensen zoals jij. Zo werken we in de afdeling op zeer concrete wijze aan de veiligstelling van natuur. Het is een model van de handen uit de mouwen steken, van groepsini-

tatief, van autonomie en ontspannend natuurbeheer. Door de inspanning van talrijke burgers, zoals jij, verenigt in een vereniging bouwen we steeds meer natuurgebieden uit en drukken we onze stempel op het landschap. De drijfveer van de vereniging is en blijft: *natuur en landschap voor iedereen*. Om dit steeds weer opnieuw waar te maken, doen we graag beroep op jou om in de eigen gemeente volgens eigen interesse en mogelijkheden mee te werken aan het welslagen van dit project. Daarnaast wensen we met andere ‘bondgenoten’ zoals recreatieverenigingen, culturele en vormingsverenigingen in dialoog te treden om vorm te geven aan de toekomst van natuur en landschap voor allen. Bij deze roepen we alle burgers en andere maatschappelijke actoren op om samen met ons beweging te vormen voor de vrijwaring en de versterking van natuur en landschap voor iedereen in eigen streek, want natuur en landschap is een zaak van iedereen. Dat is het project waar Natuurpunt door het engagement van vele gewone mensen voor staat. Laten we dan ook samen de zorg en verantwoordelijkheid opnemen voor een omgeving dat we met trots kunnen doorgeven aan onze kinderen. Dank en welkom in de vereniging.

DRIE RUILVERKAVELINGEN IN AFDELING VELPE – MENE: EEN BEKNOPT OVERZICHT

Hugo Abts

Terwijl de rest van Vlaanderen in een discussie verwickeld is over de afbakening van de ecologische structuur, is in het werkingsgebied van Natuurpunt Oost-Brabant vzw, afdeling Velpe-Mene, het instrument ruilverkaveling uitgegroeid tot een echt inrichtingsplan. Door kavelruil, het werken aan waterlopen, de ontsluiting en inkleeding van het landschap en ook de inrichting en realisatie van natuurgebieden in de valleien en op de koppen en flanken van de akkercomplexen zal ruilverkaveling het uitzicht van het landschap voor de komende 30 jaar zal bepalen. Een overzicht in een notendop.

Ruilverkaveling Hoegaarden

De ruilverkaveling Hoegaarden is volledig afgesloten en ligt voor het grootste deel op het grondgebied van de gemeente Hoegaarden en een klein stuk op dat van de gemeente Tienen. Met een totale oppervlakte van ca. 1700 hectare strekt het ruilverkavelingsgebied zich uit tussen de vallei van de Grote Gete in het oosten, de vallei van de Menebeek in het noorden en de provinciegrens met Waals-Brabant in het zuiden. Tussen de nuttigverklaring in 1986 en het verlijden van de akte van ruilverkaveling in 2000 werd in Hoegaarden niet zonder slag of stoot een belangrijke ommekeer te weeg gebracht in de geschiedenis van ruilverkavelingen. Zo stuitte het eerste structuurplan van deze ruilverkaveling in 1992 op heel wat verzet bij, toen nog, Natuurreservaten vzw afdeling Velpe-Mene, de milieuraad en een lokaal actiecomité, die zich niet konden neerleggen bij de afgraving en betonning van holle wegen en de aanleg van nieuwe wegen. In tegenstelling tot andere ruilverkavelingsprojecten in de regio Tienen (o.a. Melkwezer, Goetsenhoven en Hakendover) werd het ruilverkavelingsplan onder druk van deze zeer gerichte acties grondig bijgestuurd. Binnen de te beperkte grenzen van het ruilverkavelingskader werd een ernstige inspanning gedaan om over te schakelen van een monofunctionele benadering naar een plan waarin respect wordt opgebracht voor de vlakvormige natuur. Ruilverkaveling Hoegaarden is daarom uitgegroeid tot een belangrijk referentiepunt (maar geen eindpunt) voor de twee andere projecten die in de afdeling van start zijn gegaan (ruilverkaveling Visenaken) of op til staan (ruilverkaveling Willebringen).

Voor het eerst werden immers kansrijke zones voor ontwikkeling van vlakvormige natuur vrijgemaakt. Uiteindelijk is door de toebedeling van 66 ha extra natuurontwikkelingsgebied in de valleien van de Molenbeek en de Schoorbroekbeek een brok duurzame natuur tot stand gebracht van bijna 100 ha. Bij een te beperkte reeks wegen werd afgestapt van een verharding in volle beton (de lengte van het betonwegennet verminderde van 32

tot 23 km) en langs een aantal holle wegen en taluds werden bufferstroken voorzien. Niet alle voorziene of her aan te leggen taluds, die in het structuurplan werden opgenomen, werden gerealiseerd. (vb de doortrekking van de unieke talud om de erosie tegen aan het perceel Theunis aan het Wachtbekken in het Schoor) Toch kunnen de bijstellingen naar Vlaamse normen baanbrekend worden genoemd.

Uit recente ervaringen in Hoegaarden is het ondertussen echter ook duidelijk geworden dat men in de toekomst nog meer aandacht moet besteden aan de ecologische infrastructuur in het akkerareaal. Tengevolge van de schaalvergroting in het akkergebied staan de lijnvormige landschapselementen, die de specifieke biodiversiteit van het akkerlandschap herbergen of waarop deze kan terugvallen, immers onder zware druk. Verschillende graften die niet als perceelsgrens fungeren, zijn ondertussen reeds verdwenen, geroid of geegaliseerd, terwijl de ruilverkaveling een duurzame structuur moest garanderen (Hauthem, Nerm, graften Blinde Ezel). Andere houtwallen met Sleedoorn, die midden in de grote percelen liggen, worden jaarlijks bewust met herbiciden besproeid (struweel en graften tussen Walenweg en Blinde Ezel). In de vallei van de Gete te Oorbeek werden gespaarde houtwallen grotendeels en onbestraft geroid. Als fietspad aangelegde paden werden op minder dan een jaar na de aanleg reeds gewone wegen (wachtbekken) of hindernissen die in het wegdek werden aangebracht om doorgaand verkeer te verhinderen, verdwenen ook tijdens het eerste jaar (betonweg aan de Blotenberg). De afsluiting met gladde draad om inploegen te voorkomen, langs de akkerkant van het nieuw wandelpad achter het kerkhof van Meldert, verdween zonder meer deze winter; draad en paaltjes werden aan de vallei-rand op een hoop gegooid. Er moeten drastischer maatregelen genomen worden om de nazorg, het behoud en de versterking van de punt- en lijnvormige landschapselementen zoals graften, taluds en overhoeken te garanderen. De ruilverkaveling pretendeert in te zetten op duurzaamheid en investeert enorme bedragen in het gebied, maar nog geen jaar daarna wordt, minstens met de passieve instemming van de gemeentelijke overheid, aan actieve vernietiging gedaan van 'hinderlijke groenstructuren'. Ook hier zijn het vooral de landschapsecologische structuren die aan Natuurpunt Velp-Mene in beheer gegeven zijn die 'overleven'. Nochtans blijven we terughoudendheid vaststellen om zulke op de plannen aangeduide structuren via Natuurpunt te verduurzamen, zodat de vraag kan gesteld worden of de planinstanties wel echt de garanties willen geven voor de beveiliging van de landschappelijke structuren. Gelet op de erosieproblematiek is deze landschappelijke infrastructuur ook in het voordeel van de landbouw. Daarnaast dienen de landschappelijk onoordeelkundige boerderijverplaatsingen, het in het landschap doordringende sluipverkeer en de daarmee gepaard gaande aantasting van voet- en fietspaden bij de volgende ruilverkavelingen in rekening te worden gebracht.

Ruilverkaveling Vissenaken

Ruilverkaveling Vissenaken, op het grondgebied van Glabbeek, een gedeelte van Tienen en van Boutersem, is in uitvoering. Sommigen kennen de strijd die sinds 1976 tot begin de jaren negentig succesvol werd gevoerd voor het behoud van de meanderende en levende Velpe en tegen de geplande en reeds aanbestede totale rechttrekking van de Velpe van Opvelp tot Halen. Een eerste belangrijke inzet van NP Velpe Mene in de ruilverkaveling is de inkadering van de Velpe en zijbeken in een brede vallei waar nog plaats is voor natuurontwikkeling en vernatting en dit van Breisem tot de Molen van Pamelan. Hier moet de nodige ruimte gegeven worden aan natuur en ruimte voor water in de totaliteit van de vallei en in een natuurlijke berging. Bij de ruilverkaveling moet versterking gegeven worden aan de verschillende natuur- en reservaatprojecten in deze vallei, zoals het gebied rond Breisem (afdeling Natuur), de Paddepoel-Velpevallei, In de Zon, de Zeyp (Broekbeek) en de Rozendaalbeek. Bij de verklaring van het nut van de ruilverkaveling in 1998 heeft de Vlaamse regering aan het Ruilverkavelingscomité de opdracht gegeven om in een aanvullend plan van aanpak gestalte te geven aan natuurontwikkeling in de Velpevallei. Ook de vallei van de Rosendaalbeek is een prioritair kerngebied voor de versterking van de vlakvormige natuur.

Een tweede absoluut prioritair punt in dit ruilverkavelingsgebied is de aanwezigheid en handhaving van twee kernpopulaties van bedreigde amfibieën, met name de kamsalamander en de rugstreeppad. Voor deze laatste is de realisatie als definitief beschermd natuurgebied en de inrichting van de oude zandgroeve Nelissen te Tienen cruciaal voor de instandhouding van de populatie. Het voorkomen van deze soort hier is van zo'n belang dat de Vlaamse regering besliste om het gewestplan te wijzigen en aan dit gebied de bestemming natuurgebied te geven. Ook in het goedgekeurde ruilverkavelingsplan Vissenaken staat het gebied aangeduid om er een effectieve natuurbestemming te realiseren. Hetzelfde geldt voor het GNOP-Tienen. De toenmalige exploitatievoorwaarden bij de ontginning werden inmiddels om deze reden ook herzien, waarbij een heropvulplicht omwille van landschapsherstel recent ingetrokken werd. Totaal onbegrijpelijk en onaanvaardbaar is het dan ook dat in de actuele stand van zaken de ruilverkaveling ondanks het structuurplan, het herziene gewestplan en de herziene voorwaarden naar opvulling en ook het voorkomen van de rugstreeppad in de bijlage 4 van de Europese habitatrichtlijn in haar eigen plan niet (spontaan) invult. Even onbegrijpelijk is dat de ruilverkaveling Vissenaken op volle snelheid verderwerkt met de toebedeling en de inrichting zonder hierbij de goedkeuring van het vereiste uitwerkingsplan naar Natuur niet afwacht en dit laatste blijkbaar op de lange baan schuift. Nochtans is de Minister hierover in een parlementaire vraag zeer duidelijk geweest: de goedkeuring van het uitwerkingsplan is een voorwaarde voor het verder verloop van de ruilverkaveling.

Een derde punt van zorg is ook de aanleg van de verharde wegen en het verdwijnen van een reeks kasseiwegen, het verdwijnen van tal van kleine landschapselementen zoals taluds, knotbomen en hagen, alsook het draineren van gebieden met hoge natuurwaarden. In het structuurplan werden wel een reeks tweestrokenwegen in verschillende varianten

voorzien, zelfs met doorgroeitegels. Bij de concrete uitvoeringsbestekken is dit echter allemaal herleid tot betonstrokenwegen. Natuurpunt Velpe-Mene wil alleszins voor een reeks wegen de kassei (Streekstraat) behouden of verharding voorkomen (Vossekot). In het ontwerp uitwerkingsplan dat in feite bedoeld was voor de versterking van de natuur in de vallei werd daarenboven voorzien in de afgraving binnen de ruilverkaveling van een viertal taluds met als argument dat ze anders achteraf toch verdwijnen en werd ook een reeks knotbomen en hagen vooropgesteld om in het kader van de ruilverkaveling te rooien. Zoiets is anno 2003 voor ons ondenkbaar. Ook onaanvaardbaar is dat op enkele plaatsen natte kwelzones waaronder percelen in Breisem en In de Zon vooropgesteld worden als te draineren, te meer dat dit percelen zijn met een hoge actuele natuurwaarde met onder andere aanwezigheid van Gulden Boterbloem (Breisem) of een door het natuurdecreet beschermde moerassige vegetatie in het gebied 'In de Zon'. Zolang een vereniging als Natuurpunt Velpe Mene nodig is om zulke evidente dingen te voorkomen is het duidelijk dat het ruilverkavelingsinstrument achterhaald is.

Tot slot heeft Natuurpunt Velpe-Mene een reeks opmerkingen en vragen geformuleerd naar goed landbeheer en integraal waterbeheer in deze ruilverkaveling. Juist het sterk hellende landschap tussen Kuntich-Vissenaken-Tienen wordt voorwerp van een enorme schaalvergroting naar percelen. Onze visie is dat het probleem van erosie en wateroverlast door de perceelsvergroting en de aanleg van verharde wegen tussen Tienen en de weg Kuntich-Vissenaken alleen maar verder versterkt zal worden. Tot slot pleiten we voor een geïntegreerd pakket van maatregelen die de hydraulische ruwheid van het landschap verhogen, de landschapsecologische structuur versterken en de zeldzame en bedreigde fauna en flora actief beschermen. Hiertoe valt onder andere te denken aan specifieke maatregelen voor de bescherming van de rugstreeppad.

Ruilverkaveling Willebringen

Voor ruilverkaveling Willebringen, is het onderzoek naar het nut aan de gang. Het plangebied beslaat een oppervlakte van niet minder dan 3000 ha verspreid over de gemeenten Boutersem, de deelgemeente Opvelp (bovenloop van de Velpe), de deelgemeente Meldert en Hoksem van Hoegaarden en de deelgemeente Kuntich (stad Tienen). Het geheel is een grootschalige typische openruimte met uitgestrekte kouters en ecologisch waardevolle gebieden zoals het complex van de vallei van de Mene- en Jordaanbeek met de aangrenzende flanken zoals het Pertseveld en de Zegelberg en uitlopers tot achter het Meldertbos en het Habitatgebied van Keulen, de bovenloop van de Velpevallei met Molensteen en de uitloper met de vloedgracht tot het droogdal van de Hazenberg, de tertiaire heuvelkop van Remmelenbos, de Hollewegencomplexen van de Moordenaardsestraat, de Snoeken-gracht en zijbeken zoals de Vondelbeek, de tertiaire koppen van het Koutenveld, het Aardgat, het taludlandschap langs de spoorweg tussen Kuntich en Roosbeek, die de rug-

gengraat vormen voor de versterking van de vlakvormige natuur in grote eenheden in het ruilverkavelingsgebied.

Maar anders (of beter) dan in Hoegaarden en elders moet het resultaat van de ruilverkaveling ook versterkend zijn voor de ecologische infrastructuur en de landschappelijke waarden verspreid over het akkerareaal. Niet alleen in de plannen, maar vooral in de praktijk voor de komende decennia. Het ruilverkavelingsgebied Willebringen bevat een kernpopulatie van Hamster, een soort die volgens de Europese Habitatrichtlijn verplicht beschermingsmaatregelen vereist. Het gebied herbergt belangrijke kernpopulaties van andere rode lijstsoorten zoals de Grauwe gors en Geelgors terwijl hier in 2000 een koppeltje Grauwe kiekendief tot broeden kwam. Recente vondsten van een typische keversoort voor termofiele milieus van taluds en kalkrijke grazige stroken die al sinds ettelijke decennia in België als uitgestroven vermeld is en een tweede keversoort die ook maar op een paar plaatsen in België en Nederland bekend is, bewijzen het ecologische belang van het agrarische leefgebied. Het is absoluut noodzakelijk dat alle graften, taluds veldbosjes en holle wegen met hun struweel en grazige stroken niet alleen worden behouden, maar ook met een bufferstrook versterkt worden. Doorheen het akkergebied zelf moeten daarenboven juist omwille van het behoud van de aanwezige biodiversiteit én omwille van de buffering van erosie en wateroverlast ruige stroken dwars door het gebied aangelegd worden en dient voorzien te worden in de duurzame instandhouding hiervan in de toekomst.

Voor Natuurpunt Velpo-Mene is het duidelijk dat, naast de legitieme structurele verbeteringen voor de landbouw, de versterking van natuur en landschap en het behoud van de identiteit van het landschap over het gehele areaal moet plaatsvinden. Laat het duidelijk zijn dat we zeker geen vragende partij zijn voor deze ruilverkaveling: Voor ons hoeft de ruilverkaveling niet en als ze er toch zo nodig moet komen dan kan dit enkel wanneer de toekomst van natuur en landschap versterkt en verduurzaamd wordt, wanneer er gewerkt wordt aan het behoud van de identiteit van dit landschap en wanneer trage weg voor eens en voor altijd worden gezien als karakteristieke en te behouden makers in een toekomstgericht cultuurlandschap. Bij de mogelijke verklaring van het nut van de ruilverkaveling zullen we geen vrede nemen met de goedkeuring van een mooi structuurplan op papier, maar eisen we dat hieraan concrete resultaatsverbintenissen gekoppeld worden. De ervaring van Hoegaarden, als we deze vergelijken met andere ruilverkavelingen, zoals bijvoorbeeld in het Haspengouwse Kolmont, bewijst dat wanneer bij de instelling van de ruilverkaveling geen realisatiegarantie gegeven wordt, de natuurlijke en de landschappelijke elementen achteraf aan het kortste eind trekken. Ook de eindeloze twijfels en onzekerheid in de ruilverkaveling Vissenaken rond bijvoorbeeld de echte invulling van het structuurplan voor de rugstreepad en naar het doorlopen van het uitwerkingsplan voor natuur in de vallei op een moment dat dit plan nog doorwerking kan hebben bij de invulling van de ruilverkaveling wekt de nodige argwaan.

Dit sterkt ons in de overtuiging dat, jammer genoeg, een krachtdadige en assertieve natuurbeweging die de zaken op het terrein dag na dag opvolgt nog steeds nodig blijft en onontbeerlijk blijkt om de cultuurhistorische en ecologische toekomst van het cultuurlandschap voor de komende generaties te waarborgen. Papier en plannen kunnen mooi zijn, maar dekken niet steeds de realiteit. Het is duidelijk dat geen enkele Vlaamse minister van Milieu deze ruilverkaveling nuttig kan verklaren, zolang niet alle garanties gegeven zijn naar natuur en landschap, water- en landbeheer en trage wegen. Met concrete resultaatverbintenissen! Dat is de inzet voor Natuurpunt Velpe-Mene. Zoals niemand vandaag nog de geplande rechtekking van de Velpe begrijpt, zal morgen ook niemand begrijpen dat anno 2003 zulke ruilverkaveling zonder deze aanpassingen zou doorgang vinden. De vraag is echter of de logica van morgen het zal halen van de logica van vandaag en of dat er voldoende mensen, ook beleidsmakers, Natuurpunt Velpe-Mene zullen steunen in hun volgehouden inzet voor natuur en landschap van de toekomst.

TRAGE WEGEN EN DE IDENTITEIT VAN HET LANDSCHAP

Jan Struyf

De omgeving van Willebringen bezit nog een overvloed aan bijzondere plekken en landschappelijke structuren die haar identiteit verlenen: de beemden in de valleien, de valleidorpen met nog typische bebouwing, de akkercomplexen op de plateaus, de taluds, kassei-, onverharde en holle wegen die de plateaus doorsnijden en het gevarieerde historische patrimonium langs deze wegen, zoals archeologische sites, veldkapellen, wegkruisjes en monumentale bomen. Het behoud van en de zorgzame omgang met de trage wegen is van primordiaal belang voor de erkenning en de beleving van de intrinsieke landschappelijke waarden.

Trage wegen: historische waarde en dragers van historie

Onverharde wegen, holle wegen en kasseiwegen zijn een wezenlijk onderdeel van het landschap en vertegenwoordigen bijzondere historische waarden. Het ontstaan en de ouderdom van de meeste trajecten zijn moeilijk te achterhalen, maar gaan hand in hand met de geleidelijke inbezitneming van het landschap door de mens. Kasseiwegen in het bijzonder leggen getuigenis af van een belangrijke fase in de evolutie van het verkeer- en infrastructuurwezen: in een zeldzaam geval als Romeinse heirbaan, maar vooral als een wijze van bestrating die sinds het Oostenrijkse regime in de tweede helft van de 18de eeuw tot het begin van de 20ste-eeuw in voegen was en is doorgedrongen tot in de kleinste dorpskernen en soms zelfs tot diep in het akkerlandschap. Kasseiwegen bezitten tevens een uitgesproken materiële en industrieel-archeologische waarde. Ze verwijzen naar de welhaast vervlogen ambachtelijke vaardigheden waarmee porfier werd bewerkt tot zeer duurzame straatstenen, die door combinaties van soort (kinderkop of boerenkassei, formaatstenen, platines), met kleur, formaat, bestratingsverband (onregelmatig verband, boog- of segmentverband) en wijze van afboording het stads-, dorps- en akkerlandschap met subtiele typologische variaties karakter verlenen.

Maar er is meer. Onverharde landwegen en kasseiwegen zijn de dragers en boodschappers van de cultuur- en landschapshistorische uitleg van een streek. In de eerste plaats zijn ze een onmisbare geheugensteun in onze kennis van de historische en de landschappelijke identiteit van de streek. Ze zijn als het ware de draad die het geheugen opneemt, die historische plekken verbindt en onderlinge relaties en verbanden blootlegt tussen de diverse entiteiten in het landschap. Zo leggen ze getuigenis af van de langdurige occupatiegeschiedenis en het eeuwenoude landgebruik die vorm hebben gegeven aan het landschap. In hun naamgeving weerklinkt nog vaak de functie die ze vervulden als verbindingsweg tussen de dorpen onderling of als belangrijke route naar de stad; ook bijzondere kenmer-

ken van het landschap, historische figuren, gebeurtenissen en evenementen zoals processies en bedevaarten leven in die zin voort in het wegenpatroon.

In de tweede plaats zijn ze de plek bij uitstek van waaruit we ons oriënteren en het omgevende landschap beschouwen, bekijken, benaderen, bestuderen en ontdekken. Trage wegen zijn, voor diegene die er zich langs begeeft, een aanknopingspunt met de rest van het landschap en de natuurlijke rijkdommen die er in vervat liggen, met het collectieve geheugen en met individuele herinneringen. Of zoals Ton Lemaire het in zeer ruime zin omschrijft: *“Het geluk van de wandelaar is gelegen in de overvloed aan betekenissen die de wereld blijkt te hebben”*. Deze betekenissen ontdekken vindt bij uitstek plaats langs een netwerk van trage wegen. Trage wegen genereren rust. De kleur en het materiaal waaruit ze zijn opgebouwd, sluiten perfect aan bij de kleuren en materialen waaruit het landschap is samengesteld. Langs trage wegen kan de wandelaar zich lichamelijk en geestelijk vrij bewegen, zonder opgeschrikt te worden door de razende drukte van de samenleving, haar vehikels en de verstedelijking waaraan onze dorpen bijna onherroepelijk ten prooi zijn gevallen.

Trage wegen als symbool van landschapszorg

De inzet voor het behoud van landschappelijke identiteit in het algemeen en van landwegen in het bijzonder is bijgevolg niet gering. De monofunctionele benadering van het landschap zoals in ruilverkavelingen al te vaak wordt/werd gebezigd, weerspiegelt een samenleving waarin sociaal-economische waarden de boventoon voeren. Het rigoureuze wegwerken en betonneren van onverharde en niet-homogeen verharde wegen negeert hun historische waarde als typisch landschapselement, het verstoort de subtiele bindingen met de overige materiële/immateriële verwijzingen naar het verleden, het corrumpeert tenslotte ook de authenticiteit van het landschap en de landschappelijke ervaring. De strijd die we voeren tegen de betonnering van het landschap vloeit voort uit het besef dat we een waardevol cultuurlandschap dreigen te verliezen, maar ook uit het geloof dat een integrale en geïntegreerde benadering een dynamische ruimte - die het Haspengouwse leemplateau toch is - ook een duurzame ruimte laat zijn.

De ontwerpplannen van ruilverkaveling Willebringen zetten de tendens voort die al in ruilverkaveling Hoegaarden werden uitgewerkt: grote eenheden vlakvormige natuur in de valleien en de aangrenzende flanken. In het concept wordt ook meer aandacht besteed aan ecologische infrastructuur in het akkercomplex, maar nu op de perceelsgrenzen. De vraag blijft echter wat hiervan in de praktijk duurzaam zal gerealiseerd worden. Op het vlak van het behoud van de historische onverharde wegen en kasseiwegen schiet het plan echter drastisch te kort. Ook al blijven de wegbeddingen in het overgrote deel behouden en ook al is er een in kilometers uitgedrukt enige evenredigheid tussen onverharde en verharde wegen, toch betekent dit steeds een drastisch en ingrijpend verlies voor het histori-

sche netwerk van trage wegen, aangezien er op dit ogenblik nauwelijks een verharde weg doorheen het ruilverkavelingsgebied loopt. Tot op heden is het Willebringse leemplateau immers nog steeds een uitermate traag en verstild landschap gekenmerkt door een onwezenlijk gaaf netwerk van aarden veldwegen en kasseibaantjes. We moeten er over waken dat de historische ankerplaatsen langs historische wegen zoals kruispunten, veldkapellen en monumentale solitaire bomen niet verworden tot *“wezenloze en oneerlijke plekken waarin passage belangrijker is dan verblijf”*. Betonneren doorbreekt de maat, de schaal en het kleurenpalet van het cultuurhistorische landschap, het brengt in de perceptie van het landschap onverzoenbare tegenstellingen teweeg die de blik afwenden van het landschap.

Het wordt bijna een recente traditie dat ruilverkavelingen gepaard gaan met compensatiepolitiek, waarbij ook het landschappelijk waardevol erfgoed niet vergeten/ontzien wordt en een extra opknopbeurt krijgt. We moeten er echter ook over waken dat er geen plekken worden gecreëerd waar men de geschiedenis krampachtig in een verstilde vorm tracht te bewaren of waar de geschiedenis zodanig zichtbaar wordt gemaakt en bewerkt dat er een surrogaat- of consumptielandschap ontstaat. Vanop een afstand is de Marollenkapel in Sint-Catherina-Houtem een betekenisvol baken in het landschap. Maar ter plaatse lijkt met de restauratie, die in het kader van ruilverkaveling Hoegaarden werd uitgevoerd, ook de geest van de kapel voor een deel verloren te zijn gegaan. Het panoramisch platform overaccentueert de verhevenheid waarop de kapel rust en genereert (met de natuurstenen wijzerplaat) een klinische benadering van het landschap, die niet aansluit bij de oorspronkelijke functie van de kapel. Ook in ruilverkaveling Willebringen liggen een aantal van dergelijke waardevolle ankerplaatsen, zoals het kruispunt in Overem met Onze-Lieve-Vrouwekapel en monumentale linde, die met omzichtigheid (of zo min mogelijk) behandeld dienen te worden. Het herstel van kasseiwegen is aangewezen, maar dient, met het behoud van typologische verschillen, uit te gaan van het aangetroffen type, het oorspronkelijke materiaal en de gebezigde wijze van aanleg. “Floorscaping” staat dan misschien wel niet gelijk aan façadisme, maar ten allen prijze dient vermeden te worden dat de patine van het historische materiaal verdwijnt. Indien er geopteerd wordt voor gekasseide aanzetstroken voor verharde wegen, dan dienen zij op een zeer sobere wijze uitgevoerd te worden. Wanneer dan in bepaalde gevallen toch de noodzaak bestaat om wegen te verharden, dan zijn tweesporigen ook vanuit cultuurhistorisch perspectief het meest aanvaardbare alternatief, dat tevens rekening houdt met alle ontsluitingsbehoeften van de landbouw.

Besluit

De hedendaagse differentiatie die optreedt in het gebruik van de betekenisvolle ‘buitenruimte’ zet noodgedwongen aan tot een multifunctionele benadering van het landschap. Daarin dient de landschapshistorische footprint erkend te worden als grondslag voor een duurzame omgang. Het van op een afstand met enkele pennetrekken hertekenen - zo lijkt het wel - van het landschap, getuigt van weinig eerbied voor de, weliswaar vrij onbewuste, symbiotische, streekeigen wisselwerking tussen en vormgeving van cultuur, natuur en landschap; voor de mensen die hier werkelijk hebben *gewoond* en zullen *wonen*. Op tekentafels wordt het landschap nog te veel beschouwd als een betekenisloze ruimte die naar welbehoeven kan gekneed worden of aangepast aan hedendaagse die volledig haaks staan op wat het landschap eigenlijk te vertellen heeft.

Met deze sporen we ook rechtstreeks het bestuur Monumenten en Landschappen aan zich los te maken uit de beslotenheid van de tuinen en parken en gaaf bewaarde en beschermde landschappen, want elk landschap heeft iets te vertellen en speelt van langsom meer een rol van betekenis in het streven naar levenskwaliteit; de aanwezigheid van geschiedenis op plekken is daar een belangrijke graadmeter in. Cultuurhistorie dient geargumenteed te worden als een ijkpunt in de landschapsplanning, ruimtelijke planning en stedenbouw. Een belangrijke aanzet hiertoe kan in de eerste plaats genomen worden door de monumenten- en landschapszorgpraktijk finaal te laten aansluiten bij het verruimde erfgoeddiscours en door niet langer een vrij louter (cultuur)objectgerichte benadering te huldigen, maar door het cultureel-biografisch perspectief definitief te incorporeren.

MEERVOUDIG LANDSCHAPSGBRUIK

Koen Abts

Het buitengebied ondergaat een fundamentele overgang van eenzijdige productieruimte naar gedeelde consumptieruimte. Het agrarische productieland is gedeeltelijk een belevingsruimte geworden voor recreatie, natuur en cultuurhistorisch erfgoed. Deze ontwikkeling verloopt niet zonder fricties en gaat gepaard met een inflatie van ruimteclaims en consumptieclaims. Om die reden is de kwestie van meervoudig ruimtegebruik aan de orde, die rekening houdt met de utilitaire, arcadische en natuurgerichte benaderingen van het landschap. Het buitengebied dient om deze reden opgevat te worden als een gedeelde ruimte die voorwerp uitmaakt van maatschappelijk debat. Het is vooral van belang om elke vorm van machtslandschappen te vermijden, waarbij één functie of belangengroep zichzelf als exclusieve vormgever van het landschap kan opwerpen. Daarnaast wordt een pleidooi gehouden voor het belang van onverharde wegen en open ruimte aangezien juist de verschillen in ritmering en ruimtegevoel het platteland als contrastwerkelijkheid tegenover de stad en de verstedelijkte omgeving definiëren. Meer dan ooit is het zinvol om het vrij ongeschonden landelijke gebied van Brabants Haspengouw als een contramal van consumptie en versnelling te promoten en te conceptualiseren. Daar juist het trage en open landschap zo typisch is voor het Haspengouwse leem-plateau zien we het Oost-Brabantse zogenaamde sproetenlandschap, gaande van Bierbeek tot Landen/Zoutleeuw, als dé complementaire ruimte voor het hectische en sterk verstedelijkte gebied van West-Brabant, gaande van Bierbeek tot ver voorbij Brussel.

Van productieruimte tot gedeelde belevingsruimte: nieuwe belangen/verlangens

Hoewel het landelijke gebied altijd verschillende functies heeft vervuld, was de buitenruimte in het verleden bijna het exclusieve domein van voedselvoorziening. Desondanks neemt de laatste decennia het relatieve belang van landbouw af. Allerlei nieuwkomers hebben nieuwe beelden van het 'rurale' geconstrueerd, ze introduceren nieuwe belangen en verlangens, en creëren soms bewust doch meestal onbedoeld, nieuwe relaties, nieuwe grenslijnen en nieuwe conflicten. Waar boeren zich fixeerden op voedselproductie, winstmaximalisatie en agrarische werkgelegenheid, vragen vele burgers en bewoners meer ruimte voor natuur, vrijetijdsactiviteiten, rust, wonen en toerisme. Oorspronkelijke bewoners hebben vooral een functionele opvatting van de buitenruimte, terwijl nieuwkomers bovenal het buitengebied als mooie, gezonde, rustige en leefbare omgeving waarderen en haar esthetiek en authenticiteit beklemtonen. De onhaastende bezoekers of passieve rustzoekers gaan dan weer actief op zoek naar stilte, rust en open ruimte, terwijl de activiteitenzoekers of actieve recreanten vooral avontuur, belevenissen en inspannende ontspanning zoeken. Natuurlijkhebbers streven, tot slot, vooral kwalitatieve natuurwaarde en ecologische kwaliteit na. Al deze functies strijden om hun plaats in het landschap, trachten elkaar te verdringen en staan, meestal, op gespannen voet met elkaar. Desondanks is het

niet louter een strijd om functies, belangen en handelingsruimte, maar gaat het tegelijk ook om een permanente strijd om *verbeelde ruimte* of de mentale verbeelding van het platteland waarin de eigen waarden, waarheden en verlangens vervat liggen.

De evolutie van het buitengebied kan het best geschetst worden als de fundamentele overgang van *eenzijdige productieruimte* die als vanzelfsprekend werd gezien naar *gedeelde consumptieruimte* die steeds weer opnieuw onderhandeld dient te worden. Het agrarische productieland is gedeeltelijk een belevingsruimte geworden voor recreatie, natuur en cultuurhistorisch erfgoed. Deze ontwikkeling verloopt niet zonder fricties en gaat gepaard met een inflatie van ruimteclaims en consumptieclaims. Verschillende groepen, maar ook alle mensen als zodanig, hebben vaak tegenstrijdige wensen en behoeften die meestal niet allemaal tegelijk te realiseren zijn. De uiteenlopende wensen en gedragingen monden bijgevolg nogal eens uit in planningsdilemma's, beleidsparadoxen en spanningen omtrent de inrichting en vormgeving van het landschap. Om die reden blijft een doortastende en legitieme overheidssturing noodzakelijk voor het behoud, zoniet versterking, van het landschap. In beleidsjargon uitgedrukt, komt de kwestie van *meervoudig ruimtegebruik* ofwel de afweging van de verschillende functies, wensen en behoeften aan de orde. Behoud en vernieuwing moeten immers verzoend worden en de multifunctionaliteit van het landelijke gebied noopt tot een *integraal beleid*, dit betekent een samenhangend ruimtelijk, economische, natuur en sociaal-cultureel beleid dat de uiteenlopende aanspraken, verwachtingen en eisen van de burgers, consumenten en producenten in realiseerbare planconcepten maximaal tracht te verzoenen en op elkaar af te stemmen. Hoewel dit democratisch optimum allesbehalve een sinecure is, is het desondanks een onontkoombare doelstelling. Dit blijkt bovenal uit het feit dat het overgrote deel van de publieke opinie het buitengebied niet langer als een loutere productieruimte aanziet. De herordening van het landschap betekent dan ook zoveel meer dan ruilverkaveling. In deze optiek is het beleidsinstrument van ruilverkaveling nog al te veel een *zombie instrument*, niet langer aangepast aan de nieuwe noden, behoeften en eisen van deze tijd – *dead but still alive*.

De utilitaire, arcadische en natuurgerichte benadering van het landschap

De vereniging wil niet alleen natuur voor iedereen, maar ook een platteland voor iedereen met een divers aanbod aan belevings- en gebruiksfuncties. Het verenigingsstandpunt is dat geen van de vele ruimtegebruikers, zoals landbouwers, zachte recreanten, buitenlui of natuurliefhebbers het aanspraakmonopolie hebben op het landelijke gebied. Hierbij roepen we de verantwoordelijke overheden krachtadig op om het principe van meervoudig ruimtegebruik nu ook eens in de concrete alledaagse beleidspraktijk au sérieux te nemen en te streven naar een vermenging van functies. Het beleid van stringente ruimtelijke segregatie en homogenisering van het landelijke gebied heeft immers haar ondeugdelijkheid reeds in het verleden bewezen. Het landschap bestaat immers niet uit vlakken landbouw-

gebied en natuurblokken als zodanig. Het landschap krijgt slechts haar betekenis en identiteit doorheen de *relatie* tussen de natuurlijke, historische en economische elementen en nederzettingen, waarbij de *aders van structuurrijke elementen* zoals hagen, bomenrijen, monumentale bomen, onverharde wegen, kleurrijke en kruidenrijke wegbermen, cultuurhistorische referenties en pittoreske kasseiwegen een doorslaggevende rol spelen. Slechts deze punten en lijnen tussen de vlakken maken het landschap levendig en aantrekkelijk voor meer dan louter landbouwers. De levendigheid en aantrekkelijkheid van het platteland wordt namelijk vooral bepaald door de natuurlijkheid en afwisseling van het landschap, de verweving van functies, de stapeling van verschillende over elkaar heen liggende betekenis- en handelingswerelden, de indrukken die je er kan opdoen, het historische karakter en de ruimtelijkheid, terwijl moderne agrarische landschappen met intensief grondgebruik laag scoren op de waarderingsschalen van burgers.

Grofweg kan men drie benaderingen en betekenissen van het landelijke gebied onderscheiden. (1) De *utilitaire* benadering legt vooral de nadruk op de *gebruikswaarde* (de doelmatigheid, nut, rationaliteit, kwantiteit) van het landelijke gebied; ziet de betekenis voor de *grootste grondgebruiker* als leidend; en propageert een *agrarische exclusiviteit* in de planvorming. De economische productie, liefst op zo'n efficiënt mogelijke wijze, staat centraal, waarbij de natuurlijke omgeving als een te ontginnen en te verbouwen gebied gezien wordt. (2) De *arcadische* benadering beklemtoont daarentegen vooral de *belevingswaarde* (de identiteit, authenticiteit, kwaliteit en recreatieve bestemming) van het landschap; beschouwt de betekenis voor *recreanten en dorpsbewoners* als leidend; en staat veelal voor een *rurale renaissance*, waarbij de schoonheid en rust van zogenaamde verloren paradijs wordt verzinnebeeld. (3) De *natuurgerichte* benadering richt zich op haar beurt op de *toekomstwaarde* (duurzaamheid, behoud van natuurgebieden en welbepaalde doelsoorten van fauna en flora) van het landschap; ze beklemtoont de betekenis van het landschap voor het gehele *ecosysteem*; en staat voor een *duurzame natuurontwikkeling* in de planvorming. Hier zijn de ongerepte natuur en de natuurlijke snippers in het landelijke gebied een waardevol onderdeel van het landschap. Volgens Natuurpunt dient in de inrichting van het buitengebied een optimale mix gevonden te worden tussen deze drie verschillende waarden die in het geding zijn: gebruikswaarde (doelmatigheid), belevingswaarde (identiteit) en (ecologische) toekomstwaarde (duurzaamheid). Daar er een steeds grotere groep van burgers is die vooral de belevingswaarde en ecologische toekomstwaarde van het buitengebied waarderen en het beleidsinstrument van ruilverkaveling nog al te veel gericht is op een utilitaire logica, dient er in de toekomstige landinrichting veel meer aandacht te zijn voor zowel cultureel-historische identiteit en ecologische duurzaamheid van het landelijke gebied. In het kader van zowel de beleving als ecologische toekomst van het landelijke gebied moeten bijgevolg kwesties zoals de bescherming van onverharde wegen, historische relicten en natuurlijke punten en lijnen in het agrarische landschap als evidenties, niet als uitzonderingsmaatregelen, onderkend te worden in de beleidspraktijk.

Wat absoluut dient vermeden te worden is de constructie van *machtslandschappen*. Dit zijn ruimten die op eenzijdige en exclusieve wijze bezet en gedomineerd worden door één functie of door een welbepaalde sociale groep met specifieke belangen. Net zoals de natuurbeweging geen exclusieve aanspraak kan maken op het buitengebied, kan noch de landbouwsector noch de toeristische sector zich voordoen als de vanzelfsprekende rentmeester van het landschap en het landelijke gebied. Het buitengebied is ten eerste geen louter *landbouweconomisch machtslandschap*, die slechts landbouwbelangen dient. De evolutie van de laatste decennia geeft aan dat het machtslandschap van grootschalige en mono-functionele landbouw in het buitengebied grotendeels doorbroken is, hoewel dit nog steeds niet tot alle actoren doorgedrongen lijkt te zijn. Ten tweede, met de toenemende ruimteclaims van recreatie op het buitengebied dienen we erover te waken om geen *recreatief machtslandschap* te creëren. Hoewel de (zacht) recreatieve aanspraken in vele gevallen terecht zijn, blijkt de concrete invulling en uitwerking op het terrein toch al te veel al te weinig doordacht en onaangepast aan de feitelijke lokale situatie. Te meer dat ze meestal het product vormen van een *plantrekkersindustrie* of planbureaus, die op basis van zeer algemene noties en door middel van al te eenvoudige computersimulaties, alleen maar vrij vage universele, niet aan lokaliteit aangepaste, projectbeelden verkopen. Deze tot de verbeelding sprekende projectbeelden die met mooie en creatieve verhalen omzwachteld worden, sluiten dan wel niet altijd goed aan bij de feitelijke fysische en sociologische realiteit, maar leiden toch al te dikwijls tot ingrijpende wijzigingen in het landschap. Het landschap zoals voorgesteld op de plannen en in projectvoorstellen resulteren immers in een *reële virtualiteit*. Het werkelijkheidsvreemde planconcept wordt in vele gevallen maar al te gretig op het aanwezige gelaagde landschap gelegd, waardoor het simulacrum of de getekende schijnwerkelijkheid uiteindelijk toch een tastbare en effectieve realiteit wordt (cf. fietsroutenetwerken).

Wat vooral vermeden dient te worden is de neiging om het landelijke gebied als één vrij invulbaar *pretpark* of één grote *experimenteerruimte* voor recreatie en spannende activiteiten in te richten. Zo leidt de groeiende vrijetijdsindustrie en vraag naar authentieke belevenissen tot een veranderende omgang met het landschap. Meestal gaat het hier om een toenemende commercialisering en musealisering van natuur en landschap die louter gericht is op animatie, enscenering en vermaak. Het resultaat is in zo'n situatie meestal niet veel meer dan een onleefbare schijnwereld die slechts *belevingswaarde* en niet langer de beleevingswaarde, laat staan de gebruikswaarde en duurzaamheidswaarde, van een gebied garandeert. Volgens ons is natuur en landschap meer dan slechts een decor voor consumptief gedrag. Zowel vanuit landbouweconomische oogpunt als vanuit ecologisch standpunt is het niet aangewezen om een achterhaalde en idyllische conceptie van arcadië, wat louter op esthetiek en droombeelden gebaseerd is, na te streven. Het heeft geen zin om over het bestaande landschap zonder enig inzicht één of ander gewenst landschap te leggen. Exclusieve aanspraken of goedbedoelde criteria zoals esthetiek of schoonheid volstaan geenszins om het bestaande landschap, als het gelaagde ontmoetingspunt en uitdrukking

van de historische strijd van de menselijke beschavingsdrift en fysieke weerbaarheid van de natuurlijke elementen, zomaar te grabbel te gooien.

Lof der traagheid: het buitengebied als contramal van consumptie en versnelling

Buitenlui en bezoekende stedelingen wensen bovenal een platteland als contramal van stedelijke consumptie en versnelling, waarbij men opteert voor een karaktervol en afwisselend landschap als schatkamer van de *longue durée*, onthaasting, kleinschaligheid en kalmte. De dynamiek van rust en traagheid, eerder dan drukte en snelheid, wordt immers vereenzelvigd met het buitengebied, net zoals open ruimten, vergezichten en uitgestrektheid. Hierom zijn onverharde trage wegen en open (natuurlijke) ruimten cruciaal in de landschapservaring en versterking van de identiteit van het Haspengouwse landelijke gebied. De vertraging en openheid van het landschap is dan ook centrale beleidsopgave aangezien deze verschillen in ritmering en ruimtegevoel juist het platteland als contrastructuur definiert. Doorheen dit ruimte- en ritmecontrast is het landelijke gebied immers aantrekkelijk voor tal van nieuwe dorpingen, recreanten en bezoekers en zet het buitengebied als wereld van rust en open ruimte zich af tegen de hectiek en dichtheid van de stad. Uitgestrekte netwerken van onverharde gebieden zijn daarenboven essentieel voor een almaar groeiende groep van ruimtegebruikers die op zoek zijn naar gezonde recreatie en ontspannende landschapsbeleving. Wandelaars, joggers, ruiters, recreatieve fietsers en mountainbikers eisen een kwalitatieve omgeving op hun maat. In Hoegaarden blijkt het al moeilijk om een onverhard tracé te vinden voor de traditionele holle wegenjogging. De *lof der traagheid* wordt daarnaast ook door natuurbeschermers om hun specifieke redenen beklemtoond: het landelijke gebied heeft geen nood aan nog meer versnelling, aan meer autoverkeer, aan harde betonbarrières, aan eliminatie van vertragende natuurlijke lijnstructuren en misplaatste versterking van de *natuurlijke maat* en de *trage tijdsorde*. Om die reden pleiten we niet alleen voor het behoud van de onverharde wegen in de nabijheid van of in natuurgebieden, maar in heel het buitengebied. Gezien de steeds luider klinkende roep naar onthaasting, gezien de verbinding van het landelijke gebied met een vertraagde en trage tijdrumtelijke ervaring en gezien de nooit geziene aantrekkingskracht van gave en identiteitsvolle landschappen bij recreanten en nieuwe dorpsbewoners, wensen we niet mee te doen aan algemene en achterhaalde versnelling en platvloerse ondoordachte betonning van het landschap.

Te meer dat het er op lijkt dat het issue van volle beton in landbouwmiddens niet veel meer dan een fetisjisme is geworden, die de (oopenstapeling van) ontgoochelingen in andere domeinen moet stelpen. De inzet van de massieve betonning van onverharde veldwegen verwordt hierbij tot een symbooldossier voor de boerenstand. In deze groep die de voorbije decennia enorme klappen heeft gekregen, lijkt het wel één van de weinige dossiers te zijn waar ze haar klauwen en machtspositie nog kan doen gelden. De roep om

volle beton kan dan ook begrepen worden als een zeer concrete en luide *roep om respect en waardigheid* van boeren in tijden van door hen ervaren onrespectvolle behandeling door overheid, economie, consumenten en milieujongens. Enerzijds zijn ze gedurende het laatste decennium het object van maatschappelijke onvrede en kritiek geworden, anderzijds voelt de boerengemeenschap zich op allerlei gebieden tekortgedaan, in de steek gelaten, onrechtvaardig behandeld wat uitmondt in een haalbare en toegespitste strijd om rehabilitatie en erkenning, waarbij de betonweg wordt gezien als de ultieme test voor het geloof van de politiek in de toekomst van de landbouw. Voor een kleine minderheid van de boeren lijkt het daarentegen wél om reële belangen te gaan, aangezien een grootschalige ruilverkaveling en betonontsluiting voor hen en in hun logica de kortste weg is naar verdere bedrijfsexpansie, winstmaximalisatie en schaalvergroting. Terwijl voor lokale politici de betonnering van het buitengebied om verschillende redenen als een opportunistische oplossing wordt gezien: men vermijdt conflicten met een enorm politiek sfeerzettende (boeren)groep; men kan de subsidiëringsmechanismen die de ruilverkaveling biedt aanwenden om, voor eens en voor altijd, een zogezegd prachtig, functioneel en onderhoudsvriendelijk betonwegennet ontwikkelen; en men verkrijgt een oneigenlijke doch gewenste ontsluiting voor gemotoriseerd verkeer van sommige gebieden. Ons stuit evenwel de kortzichtigheid; de eenzijdige en oppervlakkige denkschema's; alsook het algehele gebrek aan cultuurhistorische gevoeligheid voor het landschap van de lokale politiek tegen de borst, waarbij men zonder al te veel nadenken één van de weinige kwaliteiten en identiteitsmarkers van het Haspengouwse landschap onomkeerbaar over boord dreigt te gooien.

HET LANDSCHAP IS GEEN (FIETS)SNELWEG!

Margriet Vos & Marileen Vandenberghe

De kritische en afwijzende houding die we al jarenlang aannemen t.o.v. het aanbrenge van nieuwe wegverhardingen in het kader van een ruilverkaveling, geldt evenzeer voor het heersende beleid rond de uitbouw van fietsroutenetwerken. Natuurpunt Oost-brabant vzw schaart zich achter elk initiatief om het functionele en recreatieve fietsen aan te moedigen en te bevorderen. We kunnen echter niet aanvaarden dat het streven naar een milieuvriendelijker vervoer- en recreatiewijze de fietser misleidt en de problemen voor natuur, milieu en landschap nog verscherpt.

Verhardingen in ruilverkaveling Willebringen

De kritische en afwijzende houding die we al jarenlang aannemen t.o.v. het aanbrenge van nieuwe wegverhardingen in het kader van een ruilverkaveling, is zeker ook vanuit verkeerstechnische overwegingen van toepassing op ruilverkaveling Willebringen. De ontsluiting van het buitengebied moet immers afgestemd worden op de functionele doelstellingen en de draagkracht van het gebied. Ruilverkavelingswegen zijn geen snelwegen, maar praktische landbouwwegen waarvan ook zachte recreanten moeten kunnen genieten. Uit voorzorg en om gevaarlijke verkeerssituaties te vermijden, pleiten we voor zo min mogelijk betonning. Volle beton leidt immers niet alleen tot een uitwaaiering van het gemotoriseerde verkeer, maar ook tot een zinloze ontsluiting van het schaarse landelijke gebied voor 'onbevoegden'. Het tot nu toe hoofdzakelijk onverharde wegennet in ruilverkavelingsgebied Willebringen mag geenszins het natuurlijke habitat voor koning auto worden. Het sluipverkeer en het niet-gebiedseigen gemotoriseerd verkeer dat de betonning dreigt te genereren, hindert niet alleen de trage weggebruiker, maar ook het gebiedseigen functioneel-agrarisch verkeer. Overigens dient gezegd dat netwerken van onverharde wegen of van semi-verharde grindwegen, historische of actuele kasseiwegen en, waar nodig, tweestrokenwegen, een ideaal alternatief zijn voor een gebiedseigen ontsluiting voor de landbouw, die ook rekening houdt met de noden en wensen van de zachte recreant.

Jammer genoeg heerst er ook op andere beleidsniveaus een tendens om de zachte recreant zijn portie beton te gunnen. Met de uitbouw door het provinciebestuur van functionele en recreatieve fietspadennetwerken worden een aantal bijkomende fietsverbindingen als parallelverbinding los van de huidige wegen voorzien of gaat men over tot betonning van onverharde wegen. We betwijfelen ten zeerste of dit werkelijk noodzakelijk is. We zetten onze bezwaren op een rijtje.

Functionele fietspaden langs bestaande wegen

Dagelijks maken mensen gebruik van bestaande wegen om zich per fiets te verplaatsen van en naar het werk, de winkel of de school. Niet overal liggen er fietspaden langs de verkeerswegen, en als ze er liggen, zijn ze niet altijd veilig en goed uitgerust. Onze ruimtelijke ordening is zo georganiseerd dat grote verbindingswegen vaak dwars door bestaande dorpskernen lopen, met alle gevolgen van dien voor de zwakke weggebruiker. Heel wat fietstracés langs de primaire wegen zijn onveilig, omdat ze niet of onvoldoende gescheiden worden van de drukke verkeersweg. De routes langs secundaire wegen worden onveiliger, omdat die steeds vaker als sluiptwegen gebruikt worden. Toch zijn gescheiden fietspaden langs de secundaire wegen bij uitstek geschikt om de fietser veilig naar zijn bestemming te loodsen, op uitdrukkelijke voorwaarde dat het autoverkeer er wordt afgeremd en de fietser als één van de hoofdgebruikers wordt gerespecteerd.

Om de veiligheid van de functionele fietser te garanderen is het belangrijk de bestaande routes duidelijk in kaart te brengen en aan te geven waar er fietspaden moeten aangelegd of verbeterd worden. Fietspaden moeten voldoende afgeschermd zijn van het autoverkeer, hetzij door volledig gescheiden ligging, hetzij door boordstenen, hagen, paaltjes of visuele indicaties. Verder moeten de fietspaden degelijk onderhouden worden en dienen ze in alle seizoenen van het jaar ‘befietsbaar’ te zijn, wat nu niet altijd het geval is. Zonder één bijkomend tracé te tekenen, kan op die manier de veiligheid van de fietser in het functioneel verkeer aanzienlijk verhoogd worden en meteen ook het belang van de fiets als milieuvriendelijk vervoersmiddel.

Functionele en recreatieve fietsroutenetwerken?

Met de kater van de betonningen in de ruilverkavelingen in ons achterhoofd hebben wij ernstige bedenkingen bij plannen om fietspaden in het buitengebied als betonnen linten door het landschap te gieten. Vlaanderen beschikt over het dichtste wegennet van Europa. Waarom dan bijvoorbeeld extra functionele fietspaden als parallelle verbinding met bestaande wegen aanleggen ‘in the middle of nowhere’? Want welk tracé kiest men voor de nieuwe fietspaden? In de initiële provinciale voorstellen werden zonder blikken of blozen nieuwe tracés gepland in natte valleigebieden en moerassige graslanden. Dit veronderstelt ophogingen en diepe funderingen; oevers van waterlopen dienen ongetwijfeld gefixeerd te worden wanneer aan de rand een betonnen fietspad wordt aangelegd, wat de vrije meandering van de waterloop en dus de waterretentie in de vallei hypothekeert. Elders doorkruisen de tracés erkende reservaten en Europese Habitatgebieden, Vogelrichtlijngebieden, waardevolle natuurgebieden en de laatste onverharde holle wegen. Welke ravage daar door de werken met zwaar materieel zal aangericht worden, laat zich gemakkelijk raden. En zo worden onze laatste restjes natuur opgeofferd of zwaar toegetakeld

voor supplementaire fietsverbindingen die eigenlijk niet nodig zijn en het landschap tot een doorgangsfunctie herleiden in plaats van een plek om met de fiets te toeven.

Zonder nog meer landwegen van een homogene verharding te voorzien of extra paden aan te leggen kunnen kilometerlange fietstracés uitgezet worden. Het geld van de belastingbetaler kan beter gebruikt worden voor het aanleggen, verbeteren en veilig maken van fietspaden langs de bestaande secundaire en verbindings- of steenwegen, waar de fietspaden kunnen ingeschakeld worden in het functioneel verkeer waar de doorgangsfunctie wel cruciaal is. Enkel bij ‘missing links’, gelegen buiten de kwetsbare en de planologisch beschermde gebieden, kan een verbinding voorzien worden, maar dan in niet-homogeen verharde materialen zoals dolomiet. Voor de recreatieve routes moeten de reeds bestaande toeristische routes in principe zoveel mogelijk worden gevolgd, ook al zijn het niet de meest ideale voor het netwerk. In deze tracés is tenslotte al geïnvesteerd: mensen, geld, energie en tijd. Daarnaast moet een netwerk van leesbare trage wegen het vertoeven in het landelijk gebied bevorderen.

Zulke maatregelen vereisen ook een gecoördineerde en op elkaar afgestemde aanpak. Zo staat in een aantal gebieden daarenboven een ruilverkaveling op stapel of ze komen in aanmerking voor natuur- en landinrichting. Het kan niet dat fietsroutes zo maar gepland worden ‘in het wilde weg’ naast en zonder rekening te houden met die andere plannen voor ontsluiting. Optimaliseren en maximaal afstemmen is dus de boodschap. In die zin is het ook nodig dat in gebieden waar een ruilverkaveling op stapel staat het verharderen van veldwegen tot een strikt minimum beperkt wordt. Verharde landwegen lokken immers sluipverkeer van auto’s, terreinwagens en squads die tegen veel te hoge snelheid door de schijnbaar verlaten wegen razen en een heus gevaar betekenen voor de zachte weggebruiker. En dan spreken we nog niet over het toenemend aantal verkeersslachtoffers onder de plaatselijke fauna en de hinder die het sluipverkeer meebrengt voor het landbouwverkeer.

De fietser is ook niet gediend met al het betonneringsgeweld. De meeste bestaande wegen en alternatieve verhardingen, zoals tweestrokenwegen en dolomiet, bieden een goed rijcomfort voor fietsers, vergelijkbaar met asfalt en beton. Ze zijn bovendien veel vriendelijker voor de medegebruikers van de wegen zoals wandelaars, joggers, mountainbikers en ruiters. En vooral, de natuur en het landschap blijven onaangetast. We zijn er van overtuigd dat het uitstippelen van ‘verantwoorde’ trajecten kan aangegrepen worden om een meerwaarde te creëren voor natuur en landschap en de belevingswaarde van de recreant te verhogen. We denken dan bijvoorbeeld aan het herwaarderen of herstellen van kleine landschapselementen (hagen, houtkanten, bomenrijen, poelen) en van kleine cultuurhistorische elementen (kapellen, waterputten) die langs de routes voorkomen. We denken aan fietspadennetwerken die niet louter kaarsrecht door de vallei razen, maar de fysieke beleving van het landschap versterken. Het kanaliseren van wandelaars, fietsers, ruiters en mountainbikers binnen een vaste route waar te zeer de nadruk ligt op de doorgangsfunctie

en niet op het beleven en het vertoeven is daarom niet wenselijk en onderdrukt de vrije landschapsbeleving. Zij zouden steeds moeten kunnen terugvallen op het bestaande patroon van onverharde of gekasseide wegen en niet op gebetonneerde landbouwwegen. En dat is toch precies wat de zachte recreant zoekt: de rust, de gaafheid en beleving van het landelijk gebied.

Hoe moet het nu verder?

Het staat buiten kijf dat Natuurpunt Oost Brabant vzw als natuur- en milieuvereniging initiatieven die het gebruik van de fiets als milieuvriendelijk vervoersmiddel stimuleren, ten volle willen ondersteunen. Het is dus niet zo dat wij tégen de recreatieve fietsroutes zijn en de fietser geen ‘comfortabele’ wegen gunnen. De fietser mag zich echter niet laten misleiden, want fietsroutes zijn niet per definitie milieu-, natuur- of landschapsvriendelijk. Als ze niet oordeelkundig gepland worden, kunnen ze in de praktijk net het omgekeerde effect genereren.

Wij hadden fundamentele bezwaren tegen het door de provincie voorgestelde eerste ontwerp en de aanpak voor de fietrouthenetwerken. Wij zijn van mening dat de denkoefening onvoldoende grondig gebeurd is met de voeten in de grond en te zeer vanachter kaarten van een grote schaal, dat de (rechte) lijnen te snel getrokken werden en dat de voorstellen niet voldoende getoetst werden aan de consequenties voor milieu, natuur en ruimtelijke ordening, iets wat we van elke overheid, dus zeker van de provinciale overheid, wel willen verwachten. Bij controle op het terrein hebben we moeten vaststellen dat het voorstel voor het fietsrouthenetwerk vanuit dat oogpunt vaak aberraties geeft en zeer sterk ingrijpt op de voorkomende soorten en leefgemeenschappen en dus schadelijk en onaanvaardbaar is. Terwijl een meer zorgvuldige benadering, die aansluit op de landschappelijke eigenheid en rekening houdt met de levensgemeenschappen, wel duurzame meerwaarden zou mogelijk maken.

Gezien het gevaar voor versnippering en isolatie van leefgebieden van fauna en flora moet ook een overheid als de provincie voor nieuwe tracés en verhardingen in zulk fietspadennet vooraf een zorgplichtrapport opmaken (art. 14 en 16 van het decreet op het natuurbehoud en het natuurlijk milieu). Voor wegen in natuurgebied is daarenboven een milieueffectenrapport vereist. De aantasting van Habitatgebieden is strijdig met art. 6 van de Habitatrictlijn en heeft elders al aanleiding gegeven tot slepende juridische procedures tot op Europees niveau. Het kan toch niet zijn dat openbare instellingen dit niet zouden weten en wachten tot natuurverenigingen hun met de neus op hun eigen verplichtingen drukken.

Recent nam de Bestendige Deputatie het initiatief om, in het kader van de opmaak van het Provinciaal Ruimtelijk Structuurplan, een werkgroep mobiliteit op te richten om sa-

men met de betrokken actoren de haalbaarheid van een aantal sectorale aspecten te toetsen aan de doelstellingen van het ruimtelijk structuurplan. We willen via dit forum onze inbreng doen en samen met de andere partners zoeken naar valabele alternatieven. Maar nog belangrijker is dat planningsinstanties afstappen van nodeloze gemakkelijheidoplossingen met een vervlakking van de belevingsruimte tot gevolg.

DE ROL VAN KLEINE LANDSCHAPSELEMENTEN IN WATERBEHEER EN EROSIEBESTRIJDING

Joachim Lambrechts

Nu onverharde wegen en punt- en lijnvormige landschapselementen uit het landschap verdwijnen, blijken ze het meest efficiënte antwoord op de problematische waterhuishouding en de toegenomen erosie- en sedimentatieprocessen. Nieuwe technieken die deze gevolgen van onoordeelkundig landgebruik trachten op te vangen, zijn gebaseerd op de aloude trucs van het landschap. Het belang van het behoud en de versterking van de kleine landschapselementen en de onverharde wegen wordt hierdoor alleen maar bevestigd.

Problemen inzake waterhuishouding en erosie

De jongste decennia zijn er grondige wijzigingen opgetreden in het watersysteem. Door de toename van de verharde oppervlakte, de afname van het bosareaal, de schaalvergroting en rationalisering van het (landbouw)landschap en de drainage en inbuizing van watergangen is de afvoer van het regenwater in belangrijke mate versneld. Dit resulteert enerzijds in een verlaging van de grondwatertafel en de verdroging van bepaalde (natuur)gebieden. Anderzijds leiden de versnelde oppervlakkige afvoer en doorstroom in 'ge(ab)normaliseerde' rechte waterlopen tot verhoogde piekdebieten verder stroomafwaarts. Overstromingen zijn hiervan de meest mediagenieke resultante.

Ook de erosie- en sedimentatieprocessen, vooral door de verschuivingen in het bodemgebruik, en de landschappelijke structuur veranderen bijgevolg. Het Haspengouw - met haar typische leembodems, intensieve landbouw, en vrij grote reliëfintensiteit - valt meer dan andere regio's ten prooi aan water- en bewerkingserosie. De gevolgen situeren zich zowel op de geërodeerde percelen (verlies van de vruchtbare bodemtoplaag, vorming van ravijnen) als verder stroomafwaarts (water- en modderoverlast).

Integraal waterbeheer en kleinschalige erosiebestrijding als oplossing

De water- en erosieproblematiek moet op een integrale manier benaderd worden. Dit wil onder andere zeggen dat wordt uitgegaan van de werking van het watersysteem en dat maatregelen over het volledige stroomgebied worden gespreid. Zo dient een maximale infiltratie van regenwater en een beperking en vertraging van de oppervlakkige afstroming over het volledige stroomgebied door een goed landbeheer, met het behoud van taluds en voldoende hydraulische ruwheid van het landschap gerealiseerd te worden. Daarna moet

de berging van water over het ganse valleigebied gespreid worden, in aansluiting met het natuurlijke watersysteem.

Erosie moet worden bestreden volgens dezelfde uitgangsprincipes. Goed landbeheer en kleinschalige maatregelen gespreid over het hele stroomgebied krijgen de voorkeur. Brongerichte maatregelen (gewaskeuze, aangepaste bewerking, braaklegging, groenbemesters, mulsen, behoud van taluds, perceelgrootte en ploegrichting) zijn te verkiezen boven symptoomgerichte maatregelen (zoals slibvangen, damconstructies).

Kleine landschapselementen (KLE's) trekken aan de rem

Vooraf lineaire elementen zoals houtkanten, houtwallen, heggen, taluds en bermen spelen een belangrijke rol bij erosiebestrijding. Ze remmen het afstromend water, bevorderen de infiltratie en fungeren als sedimentvang. Meerdere aspecten zijn van belang. De doorworteling en het verhoogd gehalte organisch materiaal beperken de kans op erosie. Een groter aandeel van het regenwater infiltreert er dan in de aanpalende akkerpercelen. Bovendien hebben ze een invloed op de infiltratie en afstroming op de akker, vooral indien ze iets boven de topografie van de akker uitsteken. Wanneer op een helling meerdere lijnelementen parallel met de hoogtelijnen worden aangelegd, wordt de helling opgesplitst in meerdere compartimenten. De erosie- en sedimentatieprocessen spelen bijgevolg niet meer op schaal van de volledige helling maar op schaal van een hellingcompartiment. Zowel door water- als bewerkingerosie treedt er oppervlakteverlaging op aan het hellingopwaartse deel van het compartiment en sedimentatie verder stroomafwaarts (door de remmende werking van het lijnelement). Op deze manier ontstaan graften en taluds. Vooral dicht begroeide graften kunnen de erosiekracht van het afstromende water verminderen en zo het transport van bodemmateriaal beperken. In een vergevorderde fase ontstaat een getrapte helling met terrassen.

Wanneer water wordt afgeremd en opgehoopt stroomopwaarts een talud, bestaat echter de kans dat het water op één plaats zijn weg in stroomafwaartse richting zal zoeken en de geconcentreerde afstroming een bermravijn zal uitschuren. Verankering van de bodem door het worteldek van de (houtige) begroeiing is in een dergelijk van belang om de omvang van de uitschuring binnen de perken te houden. Ook pijperosie - vaak de eerste fase in de vorming van een bermravijn - krijgt in bermen met bvb. konijnenpijpen of wortelgangen zijn kans.

Bufferstroken aan de hellingopwaartse zijde van de lineaire elementen kunnen de weerstand tegen watererosie en massatransport nog verhogen. We kunnen verschillende soorten bufferstroken onderscheiden: langs waterlopen, (holle) wegen holle wegen, houtkanten, heggen, taluds op perceelsgrenzen. Qua invulling zijn er eveneens meerdere varianten

mogelijk, waaronder een grasstrook en een strook met een ander cultuurgewas (verhoogde bedekking). Deze zones vormen dan eigenlijk het verbreding van het bestaande lijnelement en versterken de remmende werking. Ook punt- en vlakvormige elementen zoals solitaire bomen, poelen en overhoekjes kunnen de water- en sedimentstromen afremmen.

Een aantal 'nieuwe' erosiebestrijdingsmaatregelen zoals de aanleg van grasgangen en het opwerpen van dammen met aarde, schanskorven of stobalen simuleren de werking van 'klassieke' kleine landschapselementen. De KLE's - en in het bijzonder houtwallen - die dwars op de richting van de thalweg gelegen zijn, zorgen immers evenzeer als een aarden wal voor een afremming van het afstromende water en sedimentatie van het getransporteerde sediment. Houtkanten en -wallen hebben bovendien een grotere ecologische waarde dan een aarden dam of stobalen die door middel van houten palen worden gefixeerd.

Is het niet bijzonder onzinnig veel energie en geld te besteden aan allerlei nieuwe technieken zoals de aanleg van aarden wallen of wallen van steenmatrassen (schanskorven) op te werpen als erosiebestrijdingsmaatregelen terwijl er tegelijkertijd kleine landschapselementen worden opgeruimd. Want de eliminatie van KLE's, die de jongste decennia een belangrijke schaalvergroting van het landschap in de hand heeft gewerkt, gaat vandaag de dag nog voort. De eliminatie gebeurt zowel planmatig en direct (bijvoorbeeld in kader van een ruilverkaveling). Ook in het uitwerkingsplan van de ruilverkaveling Vissenaken verdwijnen nog taluds als door een afgeleide en het feit dat de graften middenin een nieuw perceel gelegen zijn en dus onder de dagelijkse druk van afploegen staan (voorbeelden in Hoegaarden) als door (graduele) verwaarlozing, verdunning en vernieling op het niveau van individuele landschapselementen of percelen.

Verharding van wegen

De bedekking van de bodem door verhardingen wijzigt de doorlaatbaarheid van de bodem in negatieve zin en versnelt de waterafvoer. Op hellende verharde wegen treedt in eerste instantie een diffuse oppervlakkige afstroming op. Het water zoekt echter meestal na verloop van tijd ook de kanten van de weg op en zorgt er voor geconcentreerde afstroming en erosie. Er vormen zich greppels en mogelijks ook ravijnen langs de weg, met eventuele schade aan de weg tot gevolg. Er ontstaan 'mini holle wegen' langs het verharde gedeelte van de weg. Indien de bermbeperkingen beperkt zijn in breedte en hoogte, kan het water vanuit de weg de aanpalende percelen instromen en aldaar oorzaak zijn van bvb. gewaschade.

Stroken openbaar domein langs wegen - waarop geen privé-gebruik is toegestaan - hebben een belangrijke bufferende functie, zowel van de akkers naar de wegen als in omgekeerde richting. Zo dient bijvoorbeeld een strook van 1 m vrijgehouden langs ruilverkaveling

lingswegen. Dergelijke lineaire elementen kapteren sediment en vertragen de afstroming. In de praktijk wordt deze wettelijk bepaalde afstand van 1 m echter zelden gerespecteerd. Zowel de aard van de weg als de wegberm zijn dus van belang. Onverharde wegen hebben het voordeel dat er onregelmatigheden in het reliëf zijn, waar het water en het sediment (tijdelijk) wordt opgehouden.

Holle wegen

Holle wegen zijn landschapselementen die bij uitstek zijn ontstaan door erosie. Een te sterke erosie kan echter het einde betekenen van zijn functie als weg en op termijn ook voor zijn voortbestaan. In de bermen van de holle wegen kunnen immers geulen en ravijnen ontstaan. Om deze erosievormen te voorkomen is het belangrijk dat er permanent een houtige begroeiing is op de bermen van de holle wegen en dat een voldoende brede schouder wordt gevrijwaard van intensief bodemgebruik. Men vond immers een duidelijke relatie tussen de schouderbreedte en de bermerosie. Een strook met een breedte van minimum 2 m en een aangepast beheer (geen zware landbouwvoertuigen; permanente begroeiing) is aan te raden.

Wanneer men de stroomerosie in een holle weg tracht te beperken door verharding, zal de erosie verschuiven naar de randen langs de weg. Bovendien wordt het afspoelende water en de modder sneller en in grotere hoeveelheden stroomafwaarts gevoerd. Er zijn talrijke voorbeelden waar na een hevige regenbui decimetersdikke leemlagen vanuit de verharde holle wegen in de dorpen aanspoelen. In een niet verharde holle weg ondervindt de stroom meer weerstand en bezinkt er meer materiaal.

Conclusie

Vanuit water- en erosiebeheer zijn sterke argumenten aan te brengen voor het maximaal behoud van kleine landschapselementen en onverharde wegen en de gerichte aanleg van nieuwe - vooral lineaire – landschapselementen. De intensivering en schaalvergroting van het agrarisch landschap, onder andere door ruilverkavelingen, resulteren in een degradatie van akkergronden, de ecologische infrastructuur en het landschappelijke waarden. Het feit dat een aantal nieuwe erosiebestrijdingsmaatregelen geïnspireerd lijken te zijn op de werking van kleine landschapselementen, is een duidelijk erkenning van het belang van kleine landschapselementen als houtkanten, graften, taluds en bermen in de strijd tegen de erosie. Onder het motto ‘alle beetjes helpen’ is elke houtkant, elke haag, ieder overhoekje en iedere onverharde weg van belang en een strijd waard. Vele kleine elementen hebben samen immers een grote impact, onder andere in het waterbeheer en de erosiebestrijding.

Bronnen:

Hermy M. en De Blust G.(reds.), 1997. Punten en lijnen in het landschap. Een uitgave van Stichting Leefmilieu vzw / Kredietbank, Schuyt & C°, Haarlem, Uitgeverij Marc Van de Wiele, Brugge i.s.m. Natuurreservaten vzw, WWF-België vzw en Instituut voor Natuurbehoud

Vandaele K., Librecht I., Neven H., Swerts, M., Vandekerkhove L. en Leyman N., 2002. Werk maken van erosiebestrijding. Brochure. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, administratie Milieu-, Natuur- Land- en Waterbeheer (AMINAL), afdeling Land, Brussel.

Vandekerkhove L., Swerts, M., Leyman N., Mennens K., Neven H., Desmet J. en De Vrieze M., 2001. Code van goede praktijk voor het opmaken van een gemeentelijk erosiebestrijdingsplan. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, administratie Milieu-, Natuur- Land- en Waterbeheer (AMINAL), afdeling Land, Brussel.

HET BELANG VAN HET OPEN-FIELDLANDSCHAP EN ONVERHARDE WEGEN VOOR FAUNA EN FLORA

Jorg Lambrechts & Robin Guelinckx

Heel wat dier- en plantensoorten zijn gebonden aan het agrarisch cultuurlandschap waarbij elke soort of groep van soorten hierbinnen zijn eigen niche inneemt. Uit de gegevens van de Vlaamse broedvogelatlas blijkt alvast dat het Leemplateau van Honsem een bolwerk is van akkersoorten: de grauwe gors en veldleeuwerik kennen er hun hoogste dichtheden van Vlaanderen en voor de grauwe gors gaat het zelfs om één van de belangrijkste Vlaamse bolwerken. Daarnaast biedt het complex van kleine lineaire landschapselementen het ideale habitat voor de geelgors, weeral een soort die in sneltreinvaart erop achteruitgaat. Naast tal van akkerplanten kende het akkerplateau van Honsem in 2002 ook een nationale primeur. Zo werd er een kever ontdekt die sinds de jaren '50 in België als uitgestorven geboekstaafd was. Omdat deze kever, tot nog toe, alleen een Latijnse naam heeft, hebben we 'm maar een Nederlandse naam gegeven: de 'biskopkever' naar het toponiem van de vindplaats.

Het open akkergebied als biotoop

Veldleeuwerik, Grauwe Gors, Graspieper en Gele kwikstaart zijn zangvogels die bij voorkeur in uitgestrekte akker- of graslandgebieden voorkomen. Veldleeuwerik en Grauwe Gors zijn twee soorten die, zo blijkt uit de Vlaamse broedvogelatlas die volgend jaar zal verschijnen, hun laatste grote bolwerken in Vlaanderen hebben in de Brabantse en Limburgse leemstreek. De typische zang van de Veldleeuwerik is in grote delen van het land al verstomd. De Grauwe Gors is een minder bekende vogelsoort. Zijn zang wordt vaak vergeleken met een rammelende sleutelbos. In de streek Hoegaarden-Bierbeek-Boutersem komen nog tientallen paartjes voor. In Nederland is het aantal broedparen teruggelopen van meer dan 1000 in de jaren '70 tot minder dan 100 momenteel. Ook de Kwartel is een typische vogel van uitgestrekte akkers, liefst met graangewassen. De aantallen van deze kleine hoenderachtige, die in Afrika ten zuiden van de Sahara overwintert, wisselen in vele gebieden in België van jaar tot jaar. Op het Plateau van Honsem, tussen Bevekom, Opvelp en Willebringen, is de Kwartel jaarlijks present. In 2000 konden we hier zelfs een Grauwe Kiekendief als broedvogel verwelkomen. Van deze slanke roofvogel zijn er slechts ongeveer 25.000 broedparen op de wereld, merendeels in Rusland, Frankrijk en Spanje. Oorspronkelijk bewoonde de soort uitgestrekte halfnatuurlijke landschappen zoals heidegebieden, maar momenteel broeden Grauwe Kiekendieven vooral in graanakkers, waardoor ze uiteraard zeer kwetsbaar zijn.

Er is ook een zeer bijzonder zoogdier dat van uitgestrekte graanakkers houdt, de Wilde Hamster! Deze is in heel West-Europa zeer sterk in zijn voortbestaan bedreigd. De laatste

populaties in België bevinden zich in de omgeving van Leuven, in het Land van Hoegaarden en aansluitend Waals-Brabant en in Zuid-Limburg. De wilde flora van akkers is erg soortenrijk. Sommige van deze ‘onkruiden’ zijn zeer zeldzaam geworden. Hoegaarden is één der laatste vindplaatsen van het Groot en het Klein spiegeklokje. Ook Blauw walstro en Kleine wolfsmelk kom je er nog tegen.

Al de genoemde dier- en plantensoorten komen voor in agrarische gebieden. Ze gaan de laatste tijd sterk achteruit. Ze hebben ‘niet veel’ nodig, maar de doorgedreven intensivering van de landbouw is fataal. Volgens Nederlands onderzoek (Sovon, 2002) is de afname aan onverharde wegen en de erlangs liggende bermen mede verantwoordelijk voor de decimering van de aantallen Veldleeuwerik van de jaren 70 tot nu. Er is nood aan minder intensief gebruikt terrein zoals braakliggende akkers, akkerstroken en kruidenrijke bufferstroken langs holle wegen. Deze maatregelen kunnen leiden tot een verdrievoudiging van de aantallen leeuweriken vergeleken met een akkergebied waar deze maatregelen niet genomen worden! Voor Graspiepers is de aanwezigheid van slootkanten in open akkergebieden belangrijk.

Lineaire landschapselementen als biotoop

Voor vele diersoorten is de aanwezigheid van lineaire landschapselementen, onder de vorm van holle wegen, houtkanten, Mei- of Sleedoornhagen en taluds, belangrijk. Ook kleine veldbosjes en struwelen (struikgewas) kunnen een voornamelijk rol spelen. De Geelgors bijvoorbeeld is een vogelsoort die zeer graag zingt vanuit houtkanten op de schouder van een holle weg. Ook voor soorten als Grasmus, Kneu, Braamsluiper en Roodborsttapuit geldt dat de aanwezigheid van deze elementen een voorwaarde is voor vestiging. Het grote belang van holle wegen is al vaak aangetoond. Het zijn refugia (toevluchtsoorden) voor planten en dieren. Een uitgebreid onderzoek in Hoegaarden toonde aan dat vele zeldzame soorten slakken zich erin ophouden.

Hierin schuilt ook de belangrijke rol van onverharde wegen. Voor zandige wegjes, zoals in de Kempen, is al veelvuldig aangetoond dat deze een grote waarde hebben, niet alleen voor tientallen soorten ongewervelden, maar ook voor tot de verbeelding sprekende vogelsoorten zoals de Nachtzwaluw en de Boomleeuwerik en voor onze inheemse reptielen zoals de Levendbarende hagedis en de Gladde slang. Voor onverharde wegen op andere bodemtypes (in dit geval leem) is de ecologische waarde minder bekend. Recent onderzoek op het plateau van Honsem wijst er alvast op dat onverharde wegen ook hier een hoge waarde hebben voor ongewervelden. En waar deze kleine kruiers voorkomen, is het ook voor vogels interessant. Wie in Zuid-Europa wel eens naar vogels gaat kijken, weet dat de onverharde landwegjes daar dé plekjes zijn waar je de Kuifleeuwerik kan vinden. Dit broertje van de Veldleeuwerik is in Nederland extreem sterk achteruitgegaan, van

minstens 3000 paartjes in de jaren 70 tot enkele tientallen momenteel, en de soort dreigt daar te verdwijnen. De oorzaak is volgens de onderzoekers te vinden in 'het asfalteren van het landschap', meer bepaald de braakliggende terreinen en wegen rond steden en dorpen (Sovon, 2002). In het akkergebied tussen Vissenaken en Tienen is gebleken dat de onverharde landwegen erg belangrijk zijn voor de Rugstreeppad. Dit zeldzaam amfibie houdt van ondiep water dat snel opwarmt. Een laaggelegen akker waarin water stagneert is al voldoende en wegjes waar plassen regenwater blijven staan zijn zeer in trek.

Besluit: weinig moeite voor veel resultaat

De uitgestrekte leemplateaus zoals we die aantreffen in Hoegaarden, Willebingen en omgeving zijn landbouwgebieden bij uitstek. Het agrarisch gebruik is duidelijk de primaire functie. Met deze beknopte tekst willen we echter aantonen dat deze gebieden ook een aanzienlijke ecologische waarde herbergen, met erg typische doch tegenwoordig zeer zeldzame dier- en plantensoorten. Wat we vooral duidelijk willen maken is dat in oppervlakte vrij beperkte maatregelen volstaan om deze soorten overlevingskansen te bieden. Het gaat bijvoorbeeld om de bescherming van de holle wegen en taluds door smalle, braakliggende stroken erlangs (bufferstroken), het braakleggen van stenige akkertjes op de steilste hellingen en 'last but not least', het behoud van de onverharde wegen.

Bronnen:

Sovon (2002). Atlas van de Nederlandse broedvogels.

Natuurpunt Oost-Brabant: Jaarboek natuurstudie 1 (1999), 2 (2000), 3 (2001) en 4 (2002). Hierin staan talrijke artikels over de diverse aspecten van natuur in Oost-Brabant.

Hermly, M. & G. De Blust (1997). Punten en lijnen in het landschap.

UITGAVE VAN NATUURPUNT VELPE-MENE

ONVERHARDE VELDWEGEN
SLEUTEL TOT LANDSCHAPPELIJKE KWALITEIT

KOEN ABTS & JAN STRUYF (red.)

MEDEWERKERS AAN DEZE TEKSTBUNDEL

**HUGO ABTS, KOEN ABTS, ROBIN GUELINCKX,
JOACHIM LAMBRECHTS, JORG LAMBRECHTS, JAN STRUYF,
MARILEEN VANDENBERGHE & MARGRIET VOS**